

A JOBBIK TITKA

A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól

Karácsony Gergely

(egyetemi adjunktus, BCE Politikatudományi Intézete)

Róna Dániel

(PhD-hallgató, BCE Politikatudományi Intézete)

Összefoglaló

Az Európai Parlamenti választások egyik legfontosabb fejleménye a Jobbik látványos előretörése volt. Tanulmányunk arra vállalkozik, hogy feltérképezze, kik és miért szavaztak a szélsőjobbaldali pártra. A nemzetközi szélsőjobbaldallal foglalkozó szakirodalom valamint a hazai közbeszédben felmerült feltételezések alapján fogalmazzuk meg hipotéziseinket. Empirikus elemzésünk két részre bontható, először közvéleménykutatási paneladatokon megvizsgáljuk a Jobbik támogatóinak szocio-demográfiai hátterét és motivációit. Következtetésünk szerint a szociális frusztráció csak kismértékben, a nacionalizmus és az anti-establishment attitűdök, és főleg a cigányellenesség viszont jelentősen erősítette a Jobbikra szavazás valószínűségét. Elemzésünk második része arra a kérdésre keresi a választ, hogy a már hosszú évek óta meglévő cigányellenes attitűdök miért éppen 2009-ben segítették egy cigányellenes retorikájú párt felemelkedését. Napirend-elemzésből származó adataink alapján a Jobbiknak egyértelműen kedvezett a cigánykérdés szempontjából meghatározó ügyek erős jelenléte. Bár a média nem adott teret a Jobbiknak, a romákkal kapcsolatos hírek napirendre emelésével mégis hozzájárult a Jobbik sikeréhez, amely képes volt kisajátítani a témát.

Kulcsszavak: szélsőjobb ■ napirend-kijelölés ■ cigányellenesség ■ témakisajátítás ■ anti-establishment attitűd

BEVEZETÉS

A politikatudomány *kritikus választás*nak nevezi azokat a voksolásokat, amelyek átrendezik a pártrendszert, hosszú időre újraírják az erőviszonyokat és a politikai tagoltságot (Evans–Norris, 1999). Ha a 2009-es Európai Parlamenti választás országgyűlési választás lett volna, akkor nyugodt szívvel illethetnénk kritikus jelzővel. A Fidesz óriási főlénye, az MSZP összeomlása és az SZDSZ eltűnése ellenére az igazi szenzációt a Jobbik valószínűs berobbanása okozta. A rendszerváltás óta nem volt arra példa, hogy egy párt szinte a semmiből 15

százalékos középpárttá küzdje fel magát. Korábban elemzők és kutatók körében konszenzus volt arról, hogy a magyar választási rendszer, a média és más tényezők szinte lehetetlenné teszik új politikai erő megjelenését, a választáson még a startvonalra állás is rendkívüli nehézségek elé állítja az új versenyzőket. Ehhez képest a 2010-es parlamenti választás előtt néhány hónappal készített közvélemény-kutatások szerint a Jobbiknak minden esélye megvan arra, hogy április 11-én bejusson a parlamentbe, az MSZP-t is megszoríthatja, sőt, akár meg is előzheti.

Tanulmányunk a Jobbik gyors megerősödésének az okait keresi. Fő kérdésünk az, hogy milyen tényezők állnak e páratlan siker hátterében, miért vok-solt majdnem félmillió szavazó a szélsőjobboldali pártra? A nemzetközi szakirodalom és kisebb részben a hazai publicisztikák alapján fogalmazzuk meg hipotéziseinket, majd széles empirikus bázison teszteljük ezeket. Elemzésünk két részből áll. Először az EP-választás előtt készített közvélemény-kutatás adatain elemezzük a Jobbik szavazóinak társadalmi jellemzőit, attitűdjeit és élethelyzetét, a második rész a politikai napirend alakulását vizsgálja. Arra keressük a választ, hogy mi történt 2009 első félévében, amely kiválthatta a Jobbik előretörését? Tartalom- és napirend-elemzéssel kísérjük meg kideríteni, hogyan kerülhetett egy politikailag addig „elfelejtett” téma a figyelem középpontjába, a Jobbiknak a cigánykérdésre adott „válasza” miként járult hozzá a párt felemelkedéséhez.

Mivel a Jobbik sikere nemcsak a választókat, hanem a közvélemény-kutatókat is meglepte, ezért újszerű módszerek bevonásával és az eddigiek diverzifikálásával igyekeztünk megbízhatóbbá tenni eredményeinket. A kutatásunk alapjául szolgáló adatfelvétel egy – a hazai viszonyok között ritkaságszámba menő – panelkutatás volt. A kérdőíves módszert kiegészítő napirend-elemzés is újdonság a hazai kutatási gyakorlatban.² Mindezt azért tartjuk fontosnak hangsúlyozni, mert az EP-választás után sajnos nagyon sok megalapozatlan következtetés, tudományos igényesség nélküli „elemzés” került be a köztudatba. Tanulmányunk célja, hogy cáfolja a tévhiteket és mélyebb összefüggések feltárásával járuljon hozzá a Jobbik-jelenség megértéséhez.

ELMÉLETI KERET

Dolgozatunk elméleti részében áttekintjük a nemzetközi irodalom fő hipotéziseit, amelyek a szélsőjobboldal megerősödésének magyarázatára törekszenek. A kutatás koncepciója szempontjából azonban nem tartjuk elkülöníthetőnek a szélsőjobb-irodalmat a szavazói magatartás és a törésvonalak többi elméletétől. A radikális pártok ugyanolyan módszertannal vizsgálhatók, választóik viselkedése ugyanolyan modellekkel írható le, mint bármely más politikai erő támogatói. Természetesen vannak specifikumai a szélsőséges pár-

toknak és szavazóiknak, de a kutatás eszközei és felépítése nem különbözik a politikai szociológia általános gyakorlatától. Tehát amikor a szélsőjobb-irodalom megközelítéseit és tipikus módszertanát tárgyaljuk, akkor állításaink nagy része általánosítható.

Mielőtt azonban belekezdenénk a szélsőjobboldal megerősödésének magyarázatába, fel kell tennünk két kérdést: mit jelent pontosan a szélsőjobb, és mikor erősödött meg, erősödik-e egyáltalán? Magának a fogalomnak is könyvtári irodalma van (Mudde, 2005; 2007: 11-12; Norris, 2005: 47-48; Carter, 2005; Kitschelt, 2007: 1178–1181), mi itt nem kívánunk állást foglalni az elméleti vitában, az egyszerűség kedvéért a szélsőjobb, radikális jobb, szélsőséges (extrém) párt kifejezéseket szinonimaként fogjuk használni.³ A legkisebb közös nevező elvét követve olyan pártokat tekintünk szélsőjobboldalinak, amelyekre jellemző a *nacionalizmus*, a *xenofóbia* (etnocentrizmus), az *anti-establishment* és az *autoriter-attitűd*. Mi a Jobbikot ilyen pártnak tartjuk. Ha nem is ugyanolyan mértékben és hangsúllyal, de mindegyik szélsőjobboldali párt ideológiája magán viseli ezeket az elemeket. A radikális pártok Európa-szerte erősödnek, a folyamat a 70-es évek végén indult (Norris 2005, 236-238). Ma már a legtöbb európai országban van releváns szélsőjobboldali párt, legutóbb az Európai Parlamenti választáson volt megfigyelhető a radikális pártok előretörése, a nyugati és a keleti országokban egyaránt.⁴

A radikális jobboldali pártok felemelkedésének magyarázatára szolgáló elméletek két nagy csoportra oszthatók (Norris, 2005; Mudde, 2007): az elméletek egyik fajtája a választókra koncentrálnak, azokat a tényezőket veszi sorra, melyek kiválthatják a szélsőséges politikára való igényt (*demand side*). A másik megközelítés a „kínálatra” helyezi a hangsúlyt, azaz a radikális jobboldali pártok politikáját és az arra ható mozzanatokat vizsgálja. A *demand side* a társadalomban és a gazdaságban bekövetkező változásokból vezeti le a szélsőjobb térnyerését. Az elmélet tipikus hipotézisei a következők:

- *A jóléti állam válsága.* A 70-es, 80-as években a munkanélküliség növekedése, széles társadalmi rétegek lecsúszása okozta a szélsőséges pártok megerősödését. A kilátástalan helyzetbe került emberek csalódottságuk és megálázottságuk miatt a radikális megoldást, az új és igazságosabb társadalmi rendet ígérő szélsőjobb felé fordultak.

- *A bevándorlási hullám.* A migráció felforgatta az európai társadalmakat, a bevándorlók eltérő kultúrájuk, szociális helyzetük miatt nem tudtak beilleszkedni. A szegényebb, képzetlenebb rétegek a bevándorlókban munkaerőpiaci riválist láttak, ezért viseltettek ellenszenvvel irántuk (Betz, 1994; 1998). Az antipátia félelmen is alapulhat, a bevándorlók magasabb bűnözési rátája miatt érzett bizonytalanság a szélsőjobb karjaiba hathatja a szavazókat.

- *Modernizáció.* A hagyományos osztályszerkezet felbomlása, az állampolgárok növekvő individualizációja, atomizációja és izolációja a hagyományos pártkötődéseket is felszámolta. A Hannah Arendt (1975) elméletére épülő meg-

közéltetés logikája szerint a társadalomba kevésbé integrált, a közösségek által nem védett szavazó sokkal jobban ki van téve a szélsőséges politikai erők retorikájának (Van der Brug at al, 2005; Ignazi, 2000). A civil szervezetek megvédik, elzárják tagjaikat a külső hatásoktól és információktól, ezzel egyrészt csökkentik a manipulálhatóságukat, másrészt identitást biztosítanak a hozzájuk tartozó állampolgároknak. Az ily módon erős társadalmi tőkével (Putnam, 1993) rendelkező választó sokkal könnyebben ellenáll a szélsőséges, a társadalmi és politikai rendszert felforgatni kívánó erőknek. A modernizáció veszteségeinek a bezárkózás gazdasági értelemben is vonzó lehet, mert azt a kapitalista, neoliberális versenyt korlátozza, amely hátrányosan érintette őket (Kriesi at al, 2006).

- *Anti-establishment attitűd.* A nyugat-európai állampolgárok kiábrándultak a hagyományos politikai pártokból (*partisan dealignment*), elégedetlenek a hatalmat évtizedek óta kizárólagosan birtokló politikai erőkkel; változásra, egy új irányzatra vágnak, amelyet nem szennyezett be a korrupció és nem felelős az elmúlt évtizedek kormányzati kudarcaiért sem. Ennek a hipotézisnek (*protest vote*) egy radikálisabb formája, amikor a választók egy csoportja nem csupán a regnáló politikai elitből, hanem az egész *rendszerből* kiábrándult. Ezt tipikusan a demokratikus intézményekbe vetett alacsony bizalmi szinttel szokták megragadni a kutatók.

A fenti hipotézisek kritikájának több fontos érve is van. Van der Brug (2005) szerint ezek az elméletek csak *szükséges, de nem elégséges feltételek* a szélsőjobb támogatásához. Megmutatják, hogy kik lehetnek a szélsőjobboldali pártok potenciális szavazói, de arra egyáltalán nem adnak magyarázatot, hogy a választók ténylegesen miért is szavaznak rájuk. A fenti érvelések jó része éppúgy alkalmazható lenne egy zöld vagy egy újbaloldali pártra is, egyik sem mutat föl olyan oksági láncot, amelynek végén *csak és kizárólag* szélsőjobboldali párt-szimpatia állhat. A hipotézisek zöme kimondva-kimondatlanul arra a leegyszerűsítő mechanizmusra épül, miszerint a szélsőjobb támogatását valamilyen *frusztráció, személyes sérelem* okozza. Azt a kérdést viszont nem szokták feltenni a demand-side kutatói, hogy a csalódottság és elkeseredettség miért éppen a radikálisok, miért nem egy másik párt támogatását eredményezi.

Számunkra az sem elfogadott tény, hogy a szélsőséges pártokra csak elkeseredésből lehet voksolni és ezt csak a „vesztesek” tehetik meg. A *szociális dominancia elmélete* (Altemeyer 1998) szerint a társadalmi változások nyertesei, a sikeres állampolgárok is támogathatják a szélsőjobbot, amennyiben – szociáldarwinista szemlélettől vezetve – a lecsúszókra nem áldozatként, hanem oda önhibából kerülő emberként tekintenek, akik „azt kapják, amit megérdemelnek”. A társadalom „normális, hasznos tagjai” – vélt erkölcsi fölényük tudatában – olyan pártokkal szimpatizálnak, amelyek a (jog)rend szigorú helyreállítását és az „élősködők, deviánsok” megbüntetését ígérik (a nyertes/vesztes megkülönböztetésről részletesebben: Tóth–Grajczár, 2009).

Kritikánk általános érvényű, nemcsak a szélsőjobb kutatására vonatkozik. A probléma az, hogy a „keresleti” megközelítés képviselői (például Knutsen és Scarbrough, 1995) „sem igen tesznek mást, mint hogy kimutatják a pártpreferenciákat, valamint a társadalmi, demográfiai és az attitűdváltozók kapcsolatának szorosságát” (Enyedi, 2004: 4). Figyelman kívül hagyják ugyanakkor, hogy milyen politikai szereplők és események befolyásolják a választók preferenciáit.

Önmagában véve tehát rendkívül parttalannak tarjuk ezt az irányzatot, hiába alakul a radikálisoknak kedvezően az összes gazdasági, társadalmi folyamat, ha nem jelenik meg egy párt, amelyik azt ügyes politikával ki is tudja használni. Nézzük az érem másik oldalát: mit és hogyan vizsgálnak a „supply-side” kutatói.

- Az egyik legkurrensebb irányzat a pártok közötti távolsági modell, amely egydimenziós bal–jobb-skálán helyezi el a politikai erőket. Kitschelt (1995) és Van der Brug (2005) feltételezése szerint a nagy pártok közötti különbség csökkenése kedvez a szélsőjobbnak, mert az így sokkal könnyebben egybemoshatja az elitet. Ennek az ellenkezőjét állítja *Ignazi* (2003), aki szerint a szélsőjobb akkor erősödhet meg, ha a jobboldali konzervatív párt radikalizálódik, mert ezzel legitimizálja a jobboldali szélsőséges pártot. Különösen akkor érvényesülhet ez a hatás, ha már túl vagyunk a polarizáción, tehát így a konzervatív párt hasonul a radikálisokhoz. A kutatók leggyakrabban szakértői becsléssel helyezik el a pártokat (például Rohrschneider és Whitefield, 2009).

- Talán meglepően kevés figyelmet kapott egy triviális vállalkozás, *magának a szélsőjobboldali pártnak* a kutatása. Itt a fő szempontokat az ideológia, a vezetés, a szervezet, a belső demokrácia, a frakcionalizáltság, a párt kapcsolatai és programja képezhetik (Kitschelt, 2007: 1193–1197; Mudde, 2007).

- Végül megemlítenénk egy új külső faktort is, az *internetet*. Az internet jelentősen megkönnyíti az interaktív kommunikációt és a világhálóra felkerült anyagok sokszorosítását, bárki által hozzáférhetővé téve azokat. Az információforrások *kontrollálása lehetetlenné válik*, a választónak sokkal nagyobb szabadsága van a tájékozódásban, a pártoknak pedig a kommunikációban (Dányi, 2002). Ez az új jelenség véleményünk szerint egyértelműen a rendszerellenes, szélsőséges erőknek kedvez, mert az internet hatékony felhasználásával ellensúlyozhatják gyengébb jelenlétüket, elfogadottságukat a hagyományos médiában.

A keresleti és kínálati megközelítés között helyezkedik el a *média* szerepének vizsgálata. Ahhoz képest, hogy sok kutató szerint a média politikaformáló szerepét nem lehet eléggé hangsúlyozni, a szélsőjobb-kutatás – és általában a politikai szociológia – csak elenyésző figyelmet fordít a sajtó pártokra, szavazókra gyakorolt hatására. Ezeknek a tanulmányoknak is a nagy része elsősorban a média bulvárosodásának (infotainment) és szenzációhajhászásának tudja be a radikálisok megerősödését (Ullram és Plasser, 2003). A sajtó ugyanis elősze-

retettel alakít ki negatív véleményklímát a gazdaságról és a politikáról, az extrémista kijelentések mindig nagyobb figyelmet kapnak, és a radikális párt választási szereplése – újdonsága miatt – sokkal nagyobb hírértékkel bír (Birenbaum és Villa, 2003: 50–53).

Ebben a megközelítésben az újságok és televíziók által sugallt kép közvetlenül lecsapódik a médiafogyasztókban (agenda-setting második szintje, Török 2005: 101), ez azonban nem feltétlenül működik ennyire automatikusan. Egy klaszter szerző megfogalmazásában: „A sajtó abban talán az esetek nagy részében sikertelen, hogy megmondja az embereknek, mit gondoljanak; de elképesztően sikeres abban, hogy megmondja az olvasóinak, miről gondolkodjanak” (agenda setting első szintje, Cohen 1963: 13). Erre a gondolatra épül az *issue-ownership* koncepciója (Budge és Farlie, 1983; Petrocik, 1996), melyszerint minden ügyvel kapcsolatban kialakul a választók körében egyfajta percepció, vélekedés a pártok szerepét illetően. Ez arra vonatkozik, hogy melyik párt – vagy jelölt – képes jobban kezelni az adott ügyet. A percepció alapja a kormányzati teljesítmény, a párt hagyományos arculata, vagy a kampányban felépített, az ügyvel kapcsolatos imázsa lehet. A párt ezután megpróbálja úgy átértelmezni, leszűkíteni a választást, mint az ezzel a konkrét ügyvel kapcsolatos döntést.⁵ Kedvezhet a szélsőséges pártoknak, ha az általuk birtokba vett ügyek tartósan napirenden maradnak, így a média akaratlanul is reklámozza őket (Williams, 2006; Walgrave et al, 2004).

Az *issue-ownership* koncepciójánál jóval komplexebb John Zaller elmélete (1993). Eszerint az állampolgároknak nincsenek szilárd, tartós, kikristályosodott véleményük és attitűdjük (*true attitude*); csak rendkívül könnyedén befolyásolható pillanatnyi kinyilatkoztatásuk (*opinion statement*). Ezt a „véleményt” megszabhatja a kérdőív kontextusa (Angelusz–Tardos, 2006), az esti híradó vezető híre és a szomszédal folytatott beszélgetés is, különösen akkor, ha egy téma, megfontolás többször és hangsúlyosan kerül elő (*hozzáfézés axiómája*). Az emberek szavazáskor és a kérdőívek megválaszolásakor mindig a gondolkodásuknak éppen frontvonalában⁶ levő szempontok átlagolásával hozzák meg döntésüket (*válasz axiómája*). Fontos különbség Petrocik elméletéhez képest, hogy az állampolgárok előzetes álláspontja, prediszpozíciója is meghatározza a választásukat. A prediszpozícióikkal ellentétes megfontolásokat (érveket) ugyanis hajlamosak figyelmen kívül hagyni, de csak olyan mértékben, amilyen mértékben tudatában vannak a politikai üzenet és a prediszpozícióik közötti kapcsolatnak (*ellenállás axiómája*). A politikailag tájékozatlan állampolgárok nehezebben fogadják be az információkat, a könnyen értelmezhető és az újdonságot jelentő híreket sokkal inkább figyelembe veszik a döntésüknél (*befogadás axiómája*).

Ezek elméletek elsősorban a nyugat-európai országokra vonatkoznak, Kelet-Közép-Európában némileg más a helyzet. A legfontosabb különbség, hogy a nemzeti kisebbségek problémája sokkal hangsúlyosabb a keleti régióban,

ezért a szélsőjobboldal retorikájában is kiemelt szerepet kap. Nyugaton ez jó-részt ismeretlen, ott a szélsőjobb számára a bevándorlók jelentik az ellenség-képet, nem az évszázadok óta ott élő népcsoportok⁷ (Kitschelt 2009: 462). To-vábbá, amíg a nyugati radikális pártok általában piacbarát, de legalábbis nem tőkeellenes politikát folytatnak, addig keleti „testvéreiktől” egyáltalán nem idegen a piacellenes, paternalista baloldali demagógia.⁸ A militarizmus is sok-kal inkább sajátja a posztkommunista országok szélsőjobboldali pártjainak, mint a nyugat-európaiaknak. A kelet-közép európai és a nyugati szélsőjobb közötti különbség természetesen sokkal komplexebb, mi itt azonban be kell, hogy érjük ennyivel.⁹

HIPOTÉZISEK

Nézzük meg, hogy mik következnek a nemzetközi szakirodalomból és a hazai közéletben elhangzott feltételezésekből. Négy csoportra osztjuk a hipotéziseket és ezeken belül nevesítünk kategóriákat. Az első csoportban azt feltételez-zük, hogy az ideológiai tér átalakult, a Jobbik azért ért el áttörést, mert a vá-lasztók jelentős része egyetért a párt programjával és politikájával, így itt a tá-volsági modellre építünk. Az *1.1 hipotézis* szerint 2006 óta a baloldal hitelvesztése miatt általános jobbratolódás ment végbe. Ez a szélsőjobb fő dimenzióiban – nacionalizmus, tekintélyelvűség, idegengyűlölet és rendszerellenesség – a ra-dikális pártra jellemző attitűdöket jelenti. Tehát ha a hipotézis igaz, akkor azt kellene látnunk, hogy ezekben a kérdésekben az állampolgárok véleménye 2006 után elmozdult a Jobbik álláspontja irányába.

A második, *1.2 hipotézis* szerint az attitűdök nem változtak lényegesen, de az attitűdök közötti kapcsolat igen, új ideológiai konstelláció jött létre. A Job-bik olyan ügyben jelent meg a nyilvánosság előtt, amely eddig nem volt átpo-litizálva (cigányellenesség). Ezt a feltételezést az erősítené meg, ha a cigányel-lenes attitűdök 2006-ban még nem, 2009-ben viszont már szorosan összefü-ggenének a politikai orientációkkal, mindenekelelt a Jobbik által propagált fenti attitűdökkel.

Az *1.3 hipotézis* Petrocik issue-ownership koncepciójára épül. Ez alapján a Jobbiknak az állampolgárok szemében sikerült elfogadtatnia magát, mint bi-zonyos ügyek leghitelesebb képviselője, mint az a párt, amelyről a leginkább hihető, hogy meg tudja oldani ezeket a problémákat. Fontos hangsúlyozni, hogy az ügyek birtokbavételéhez nem szükséges a választók egyetértése, csak az, hogy a nyilvánosság előtt úgy exponálja magát a Jobbik, hogy elérje ezt a hatást. Ezt a hipotézist a következő módon teszteljük: megvizsgáljuk, hogy azok között, akik az ország (egyik) legfontosabb problémájának tartják a ci-gánykérdést – nyitott kérdésre adott válaszok alapján –, hány százalék gondol-ja úgy, hogy ezt a problémát a Jobbik képes a leginkább kezelni. Ha sokkal több

válaszadó szemében tűnik föl hiteles „szakértőnek” a párt, mint ahányan rá szavaznának, akkor elfogadjuk a hipotézist.

A következő csoport a média szerepére és az agenda-setting hatására fókuszál. Az első, *2.1-es hipotézis* rendkívül kézenfekvő magyarázattal szolgál: a Jobbik nemcsak a társadalmi beágyazottság és háttérszervezetek tekintetében volt sikeres, hanem saját médiavilágát is kiépítette. A szélsőjobboldali szubkultúra legfőbb információs csatornája az internet (barikad.hu, kuruc.info), különösen jól használja ki a web2 adta lehetőségeket (különböző közösségi oldalak és videómegosztók), de számos újságból, televízióból és rádióból is válogathat a törzsközönség.¹⁰ Itt tehát azt feltételezzük, hogy a Jobbikosok nem fogyasztói a mainstream televízióknak és újságoknak, ehelyett a párt párhuzamos médiavilágát, az internetet használják.¹¹

Ennek az ellenkezőjét állítja a *2.2 hipotézis*, ez alapján a Jobbik közönsége fogyasztója a mainstream médiának. E szerint a feltételezés szerint a legnézettebb sajtótermékek azzal kedveztek a szélsőséges pártnak, hogy kiemelten foglalkoztak vele és vezetői extrém kijelentéseivel, borús képet festettek a gazdaságról és a politikáról, különösen a politikai elitről, tehát negatív véleményklímát alakítottak ki. Itt az agenda-setting második szintje érvényesül, a sajtó – ha nem is folytatott nyílt Jobbikos propagandát – úgy tálalja az eseményeket (konkrétan a cigánygyilkosságokat), hogy azok a Jobbik álláspontját támasztják alá (például felhívja a figyelmet a cigányok magas bűnözési rátájára vagy a kormányzat tehetetlenségére).

A *2.3-as hipotézis* is abból indul ki, hogy a radikálisok a legnézettebb híradókat és legolvasottabb politikai napilapokat követve tájékozódnak, annyiban azonban vitatkozik az előző hipotézissel, hogy itt azok a Jobbik álláspontjával ellentétesen találják az eseményeket. A zaller-i megközelítés szerint a Jobbik szempontjából releváns ügyek – főleg a romakérdés – erős jelenléte a média napirendjén a választók gondolkodásának frontvonalába állította ezeket a kérdéseket. Itt nem feltételezzük, hogy a média negatív képet fest a cigányságról, a többi párt politikájáról – ez azonban így is kedvező a Jobbiknak. Egyrészt azért, mert a Jobbik támogatói predispozíciójuk, előítéletük (cigányellenességek) miatt rezisztensek maradnak a sajtó véleményükkel ellentétes kijelentéseire. Másrészt a téma („cigánybűnözés”) közérthetősége és sokak mindennapi életével való szoros kapcsolata, személyes érintettsége is megnehezíti azt, hogy a média befolyásolja az emberek véleményét. Harmadrészt az ügy újdonsága, intenzitása is növeli a kérdés fontosságát. Végül egy anti-establishment pártnak azért sem árt a hagyományos média ellenséges viszonya, mert potenciális szavazóik nagy része éppen ezekkel a médiumokkal szemben táplál ellenséges érzelmeket.

A 3-as csoportba tartozó hipotézisek a pártrendszer változásából indulnak ki. A konszolidálódottnak, stabilnak hitt kvázi kétpártrendszer (Enyedi, 2006)

átalakulóban van, az állampolgárok kiábrándultak a hitelét veszített teljes politikai elitből, ezért szavaztak sokan az anti-establishment politikát hirdető Jobbikra. A hazai politikai publicisztikában, elemzésekben két állítás látott napvilágot. Az egyik szerint a Jobbikra döntő részben az erodálódott szocialista szavazótábor tagjai voksoltak (3.1-es hipotézis). A gazdasági megszorítások és a tervezett piaci reformok megbontották a materiális értékrendű, állami gondoskodásra és nagyobb közbiztonságra vágyó szocialista szavazótábor integritását. A volt MSZP-szavazók egy része szívesebben szavazott át a cigányellenséget és a paternalizmust ötvöző új pártra, mint arra a Fideszre, amellyel kapcsolatos negatív érzelmi viszonyulása az MSZP-s pártidentitás elvesztése után is megmaradt. Ez tulajdonképpen a 1.2-es hipotézissel van összhangban, amely szerint a választók fejében egy új ideológiai konstelláció alakult ki.

A másik feltételezés (3.2-es hipotézis) volt Fidesz-szavazókban látja a szélsőjobboldali párt fő nyereségét és jellemzően azt állítja, hogy az ellenzéki párt korábbi radikalizmusa készítette elő a terepet a Jobbik számára. Ez a hipotézis összecseng az 1.1.-essel, a közvélemény esetleges jobboldali fordulatának feltételezésével, valamint azzal az Ignazi (2003) által leírt jelenséggel, hogy a jobbközép pártok politikája is megnyithatja az utat a szélsőjobb felé. Elképzelhető, hogy a 2006 után radikalizálódó Fidesz a jobbszél felé tolta a választók attitűdjeit, de egy ponton túl már nem tudta visszatartani ezt a folyamatot, a szavazótábora egy része leszakadt és a Jobbikhoz pártolt.

A 3.3-as hipotézis szerint zömében azok választották a radikális pártot, akik nem voltak beágyazódva egyik párt táborába sem, elsősorban a fiatalok. Sok első választó van közöttük, de nyilvánvalóan olyanok is idetartoznak, akik életkoruk alapján már szavazhattak volna korábbi választásokon is, csak a politikával szembeni távolságtartásuk, unalmuk, vagy akár kifejezett rendszerellenességük miatt „lábbal szavaztak”. A 3.1 és 3.2-es hipotézis egymásnak tökéletes ellentéte, de a 3.3-astól is különböznek. Mivel a Jobbik-szavazók természetesen heterogén csoportot alkotnak, valamennyire mindhárom feltételezés igaz, a kérdés az, hogy *milyen arányt* képviselnek a Jobbik táborában a különböző helyekről érkező támogatók.

A negyedik hipotéziscsoport a demand-sidehoz tartozó jóléti állam és modernizáció elméleteire épül. A 4.1-es hipotézis alapján a Jobbikra mindenekelőtt létbizonytalanságban élő, a gazdasági válság által sújtott, a társadalom periferiájára került elkeseredett emberek szavaztak, számukra a paternalizmus lehet a fő vonzerő. A feltételezésnek egyedülálló sajátossága, hogy bal- és jobboldalon egyaránt rendkívül népszerű. Ennek a hipotézisnek az ellenkezőjét állítja a szociális dominancia elmélete. Végül a 4.2-es hipotézis szerint ezek a választók általában nemcsak jólétükben, hanem identitásukban is megropantak, semmilyen civil szervezeti tagságuk nincs, amely csökkentené kiszolgáltatottságukat a szélsőséges, anti-establishment retorika számára.

PANEL-ADATOK ELEMZÉSE

Empirikus elemzésünk első részében a Magyar Választáskutatási Program keretében, az EP-választás előtti hetekben készült 3000 fős adatbázison teszteljük hipotéziseinket.¹² A 2009-ben megkérdezettek közel felével 2008 nyarán is készült interjú, így a véleményváltozások egyéni szintű dinamikáját is módunkban áll vizsgálni. A társadalmi, demográfiai jellemzők és az attitűdök mellett médiafogyasztással, illetve úgynevezett „félkemény” változókkal (válságban, illetve bűncselekményben való személyes érintettséggel és civil szervezeti tagsággal) is megkíséreljük magyarázni a Jobbikos pártpreferenciát. Az egyéni szintű adatbázisba beillesztettünk két, kontextuális milliőhatást kifejező változót is, amelyek a kérdezettek lakóhelyének a jellemzőire, a munkanélküliségi rátára és a cigányság részarányára vonatkoznak.¹³ Noha az aggregált választási és népszámlálási adatok, illetve az egyéni közvélemény-kutatási eredmények kombinálását rendkívül termékeny módszertani koncepciónak tartjuk, ebben a tanulmányban terjedelmi okok miatt nem tudunk ezen a vonalon továbbmenni.¹⁴ Az első körben kétféle változós elemzésekkel, majd a látszólagos kapcsolatokat kiszűrő többváltozós regressziós modellekkel teszteljük hipotéziseinket.

Kutatásunkban csupán az összes kérdezett közel három százaléka mondta azt, hogy a Jobbikra szavazna egy most vasárnapi választáson.¹⁵ Ennek egyaránt lehetett oka a rejtőzködés – az, hogy a válaszadók egy része nem vállalta fel a pártpreferenciáját – de az is, hogy a Jobbik támogatottsága a választás előtti utolsó hetekben drámai mértékben emelkedett,¹⁶ az adatfelvétel nagyobb része azonban nem közvetlenül a választás előtt készült. Ezért arra is megkérítettük a válaszadókat, hogy egy 7-es skálán értékeljék a releváns pártokat. Az egész elemzésünkben azt tekintettük Jobbik-szavazónak, aki a szimpátiaskálán a radikális pártot értékelte relatíve a legmagasabbra, 4-es érték alatt egyedül, afölött más párttal holtversenyben is, így már a minta 7 százaléka lett Jobbikos, ami nagyjából megfelel az országos aránynak.

Nézzük először a Jobbik támogatottságát a különböző társadalmi, demográfiai csoportokban. (Mi ebben a tanulmányban csak a Jobbikkal foglalkozunk, a Fidesz és az MSZP szavazótáborának jellemzőit csak összehasonlítási alapnak használjuk.)

1. táblázat. A pártok szavazótáborainak társadalmi-demográfiai jellemzői

VÁLTOZÓK		JOBBIK	FIDESZ	MSZP
Nem	Férfi	9	43	14
	Nő	4	42	15
Kor	–29	11	45	7
	30–44	6	47	11
	45–59	8	44	13
	60–	4	35	23

VÁLTOZÓK		JOBBIK	FIDESZ	MSZP
Településtípus	Budapest	7	37	21
	megyeszékhely	6	39	14
	város	8	43	12
	község	7	47	11
Iskolai végzettség	max. 8 ált.	5	50	13
	szakmunkás	8	45	11
	középiskolai érettségi	7	40	14
	diploma	10	39	15
Vagyon	alsó	6	40	12
	alsó-közép	6	44	15
	felső-közép	8	43	14
	felső	8	41	15
Vallás	soha	7	37	16
	ritkán	7	44	13
	legalább havonta	7	48	11
Teljes lakosság		7	42	14

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis

Megjegyzés: Százalékos arányok. A szignifikáns eltérések vastag betűvel vannak feltüntetve. A vagyon változónál különböző vagyontárgyak, háztartási cikkek – mikro, mosógép, tv, dvd-lejátszó, hifi, stb. – megléte alapján soroltuk 4 kategóriába a válaszadókat.

A magyar politikában a rendszerváltás óta a Jobbik az első párt, amelyiknél lényegesen eltér a nemek aránya,¹⁷ ugyanakkor a szélsőjobboldali pártok esetében sok nemzetközi példa van a „férfi többletre” (Norris 2005). A Jobbik népszerűsége szinte lineárisan csökken az életkor emelkedésével, a párt szavazótáborában olyan fiatalos, mint a Fidesz volt az első parlamenti ciklusban. A Fidesz a legfiatalabb, rendszerváltás után szocializálódott választók között sosem rendelkezett olyan támogatottsággal, mint a 80-as évek ellenzéki mozgalmain felnőtt generáció esetében (Karácsony, 2005), a radikális párt megjelenése egyértelműen kihívást jelent a Fidesz számára. A város-vidék és a vallási törésvonal mentén nincsenek nagy eltérések a Jobbik táborában, ugyanakkor a párt az alacsony végzettségűek és a szegények körében alul-, a diplomások és a jó módúak esetében felülreprezentált.

2. táblázat. A pártok támogatottsága a „félkemény” változók szerint

VÁLTOZÓK		JOBBIK	FIDESZ	MSZP
válság ¹⁸	egyáltalán nem érintette	5	35	17
	érintette	8	43	13
	súlyosan érintette	11	43	13

VÁLTOZÓK		JOBBIK	FIDESZ	MSZP
vagyoni elleni bűncselekmény	nem érte személyes kár	6	45	14
	személyes kár érte	9	40	17
civil szervezeti tagság	nem tagja semmilyen civil szervezetnek	6	42	14
	tagja valamilyen civil szervezetnek	11	43	16
Teljes lakosság		7	42	14

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis

Megjegyzés: Százalékos arányok. A szignifikáns eltérések vastag betűvel vannak feltüntetve. A válság-változónál olyan szempontokat vettünk figyelembe, mint a munkahely elvesztése, a jövedelem csökkenése, a megélhetési költségek és a devizahitelek emelkedése, stb. A vagyoni elleni bűncselekmények közé az autólöpés, a betörés, a zsebtolvajlás, a személyes támadás és a vagyon tárgy ellopása tartoznak.

Látható, hogy azok között népszerűbb a Jobbik, akiket a saját bevallásuk szerint a gazdasági válság érzékenyen érintett és akik lopás, személyes támadás és más hasonló jellegű – potenciálisan a Jobbik által használt „cigánybűnözés” kategóriájába sorolható – bűncselekmény áldozatai lettek. Valamilyen anyagi sérelemmel kapcsolatos frusztráció tehát jellemző a radikális szavazókra, ugyanakkor a Jobbik rendkívül erős támogatottsággal rendelkezik a diplomások és a jómódúak között (1. táblázat), ezért a 4.1-es hipotézis nem igazolódott be.¹⁹ Az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy megcáfolhatjuk azt a feltételezést, miszerint a szélsőjobboldal támogatói mindenekelőtt a társadalom perifériájára szorult emberek közül kerülnének ki; és azt is, hogy zömében társadalmi tőkével és civil szervezeti tagsággal nem rendelkező választók voksolnának a Jobbikra (4.2-es hipotézis).

3. táblázat. A pártok szavazótáborának attitűdjei

VÁLTOZÓK		JOBBIK	FIDESZ	MSZP
paternalizmus		54	55	54
cigányellenesség		68	55	54
nacionalizmus		62	50	35
anti-establishment	Demokráciával való elégedetlenség. ²⁰	70	65	55
rendpártiság	Szigorúbb törvényekre lenne szükség a rend helyreállításához.	88	85	85
konvencionális tekintélyelvűség	A legfontosabb erények, melyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytiszteltet.	71	74	73
	A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket, és be kell illeszkedniük.	60	67	69
vezérkultusz	Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.	70	69	62

VÁLTOZÓK		JOBBIK	FIDESZ	MSZP
tekintélyelvűség	A fiataloknak szigorú szabályokra és elszánt-ságra van szükségük, hogy küzdjenek családjukért és hazájukért.	73	69	70
összeesküvés-elmélet	A legtöbb ember nincs is tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.	50	49	47
antiszemitizmus	A zsidók mennyire rokonszenvesek? (100=nagyon rokonszenvesek)	42	50	58

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis

Megjegyzés: átlagpontok 100 fokú skálára konvertálva (100=teljesen egyetért, 0=egyáltalán nem ért egyet). A szignifikáns kapcsolatszorosságok kiemelve. *Paternalizmus:* 4 kérdésre adott válaszok átlaga: 1. az állam a béreket rendeletekkel szabályozza; 2. az árakat rendeletekkel szabályozza; 3. az állami kiadásokat csökkentsek (fordított kódolás); 4. a válságban levő iparágakat támogassák annak érdekében, hogy ne váljanak munkanélkülivé az ott dolgozók. *Cigányellenesség:* 6 kérdésre adott válaszok átlaga: 1. a cigányoknak több segítséget kellene adni, mint a nem cigányoknak (fordított); 2. a cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát; 3. a cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát (fordított); 4. csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be; 5. a bűnözési hajlam a cigányok vérében van; 6. minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhasson (fordított).

Noha a paternalizmus nem tipikusan szélsőjobboldali attitűd, tudjuk, hogy a Jobbik erős globalizáció- és tőkeellenes, a szabadpiacot korlátozó és az államot gazdaságilag (is) erősítő retorikával politizál. Nemzetközi összehasonlításban valószínűleg paternalistának is számítana a radikális párt közönsége, csak-hogy a magyar társadalom egésze és a két nagy párt is az, ez pedig elmosza a karakteres különbségeket. A cigányellenesség tekintetében csak részben hasonló a helyzet. Az igaz, hogy nemcsak a Jobbikosok, hanem az egész magyar társadalom erősen előítéletes, a radikálisok viszont még ebben a közegben is „kiemelkednek” cigányellenességükkel, egészen elképesztő értékeket mutatva (függelék 1. és 2. táblázat). Ahogy arra a szakirodalom alapján számíthatunk, a szélsőjobb táborában erős az anti-establishment érzület, a demokráciába vetett bizalom körükben kifejezetten alacsony. A rendpártiság-tekintélyelvűség dimenzióban Adornoék (1950) híres F-skálájának a kérdéseit feltéve érdekes képet kapunk. A Jobbik híveire a konvencionális, konzervatív tekintélyelvűség nem jellemző – a Fidesznél látjuk a legmagasabb értéket –, azonban az erős vezető iránti vágy, a militáns nacionalizmusra utaló attitűd és a bizalmatlanságot kifejező összeesküvés-elmélet már sokkal inkább sajátja a szélsőjobboldali szavazóknak. Ezek az eredmények pontosan megegyeznek azzal, amit Bojan Todosijević és Enyedi Zsolt (2008) állapítottak meg még a MIÉP választóira. A kétváltozós elemzések alapján azonban még nem világos, hogy mennyire a szélsőjobboldaliságnak, illetve mennyire pusztán a fiatal átlagéletkornak és az ebből „következő” lázadásnak tudhatjuk be ezeket az attitűdöket.

Hipotéziseink szempontjából az is fontos, hogy hogyan változtak a magyar választók attitűdjei, illetve az azok közötti kapcsolatok.

4. táblázat. Attitűdök változása 2006 és 2009 között

		2006	2009
paternalizmus	A kormány kötelessége kellene legyen, hogy mindenkinek munkát biztosítson, aki dolgozni akar.	3,99	3,25
	A veszteséges gyárakat azonnal be kellene zárni, még azon az áron is, hogy növekszik a munkanélküliség.	3,08	2,91
rendpártiság, tekintélytiszteltet	A legfontosabb erények, amelyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytiszteltet.	3,48	3,85
	A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket, és be kell illeszkedniük.	3,49	3,62
	Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.	3,32	3,62
nacionalizmus	Fontosabb, hogy egy politikus jó hazafi legyen, mint az, hogy jól értsen egy bizonyos szakterülethez.	2,82	2,16

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis és DKMKA „Ország 2006” adatbázis.
Megjegyzés: Átlagpontok 5-ös skálán. Teljesen egyetért=5.

5. táblázat. Politikai ideológiai önbesorolás változása 2006 és 2009 között

LEGKÖZELEBB ÁLL AZ ÖN FELFOGÁSÁHOZ...	2006	2009
...erős nemzeti érzésű emberek	16	17
...hívő emberek	9	7
...szocialista gondolkodású emberek	18	11
...zöldek, környezetvédők	7	8
...liberális, szabad gondolkodású emberek	14	12
...szociáldemokrata felfogású emberek	5	5
...a rend és a stabilitás hívei	17	25
...konzervatív, hagyománytisztelő emberek	13	14

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis és DKMKA Ország 2006 adatbázis.
Megjegyzés: Említések százalékos aránya, kerekítve.

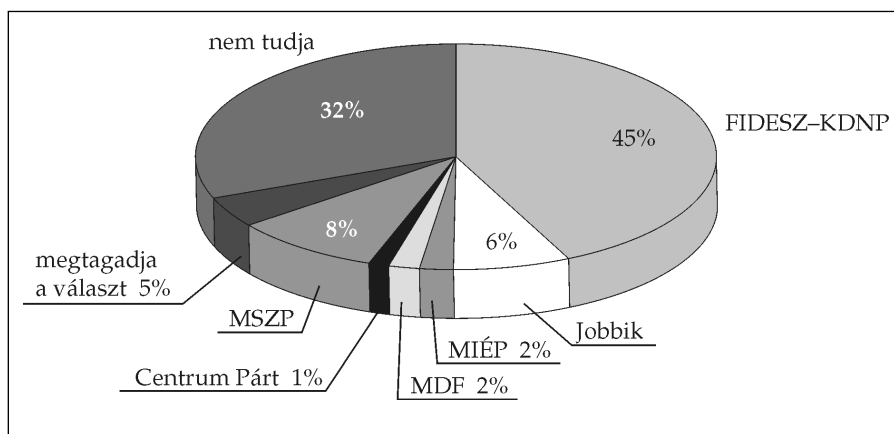
A jelenlegi kormányzati ciklusban a legnagyobb változás a rend és az autoritás iránti igény növekedése volt, a politikai önbesorolás esetében csak ezt – és a szocialista gondolkodás háttérbe szorulását – tekinthetjük szignifikáns változásnak. Ugyanakkor a Jobbikra szintén jellemző nacionalizmus és paternalizmus kevésbé figyelhető meg 2009-ben, mint 2006-ban. A cigányellenesség időbeli alakulásában nehéz egyértelmű tendenciát látni. Már a rendszerváltáskor is nagyon előítéletes volt a társadalom, az utóbbi években mintha egy hajszálnyival még tovább erősödtek volna a romákkal kapcsolatos sztereotípiák,²¹ ez azonban nem jelent igazán érdemi elmozdulást.

Az 1.1-es hipotézist tehát elvetjük, az értékekben és attitűdökben jelentős változás egyedül éppen azokban a konzervatív rendpárti kérdésekben következett be, ami sokkal inkább a Fidesz közönségére jellemző, mintsem a Jobbikéra.

Az 1.2-es hipotézis szerint nem jobbrtolódás, hanem új ideológiai konstelláció jött létre a Jobbik megjelenésével. A cigányellenesség felkerült a politikai napirendre, egy olyan ügy kapott pártpolitikai jelentőséget, amely eddig sohasem képezte politikai vita tárgyát a nyilvánosság előtt. Ennek ellenére a cigányság megítélése még 2009 nyarán is csak minimálisan függött össze bármilyen politikai orientációval. A liberális és szociáldemokrata polgárok inkább cigánypártiak, a nacionalistákra pedig inkább cigányellenes attitűdök jellemzőek, azonban a kapcsolat ezekben az esetekben is nagyon gyenge: 95%-os szinten egyik ideológiai önbesorolás sem mutatott szignifikáns összefüggést a romákhöz való viszonyulással. Emiatt az 1.2-es hipotézist is elvethetjük.²²

Most, hogy már viszonylag átfogó képünk van a szélsőjobb társadalmi hátteréről és értékvilágáról, rátérhetünk az ismerős kérdésre: mi volt a Jobbikosok előző pártpreferenciája?

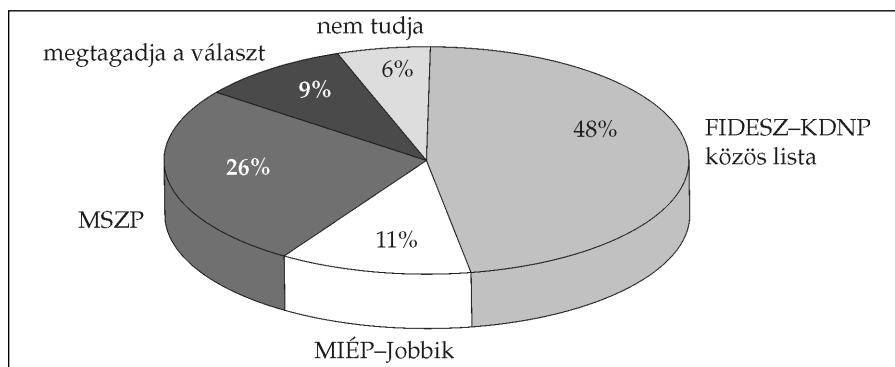
1. ábra: A Jobbik-szavazók 2008-as pártválasztása

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel adatbázis 2008–2009

A kérdés sokkal nehezebben megválaszolható, mint ahogy azt talán elsőkre gondolnánk, a retrospektív pártválasztásra vonatkozó válaszok ugyanis igen csak megbízhatatlanok (Angelusz–Tardos, 1998). Az általunk használt adatbázis paneljellege azonban megbízható adatokat szolgáltat nekünk azzal kapcsolatban, hogy milyen pártra szavaztak volna a Jobbik 2009-es támogatói egy évvel korábban. A jelek szerint a szélsőjobb hívei elsősorban a Fidesz táborából illetve a bizonytalanok, korábban nem szavazók köréből verbuválódnak.

2. ábra. A 2009-es Jobbik-szavazók között 2008-ban kért retrospektív (2006-ra vonatkozó) pártpreferenciái

Forrás: DKMKA Választáskutatási Program paneladatbázis 2008–2009

A 2006-os viszonyítási pont miatt már jelentősebb hányadot képviselnek a volt szocialista szimpatizánsok, igaz még itt is lényegesen kisebbet, mint az ex-Fideszesek. Azt viszont szinte biztosnak tartjuk, hogy az ábra csalóka a bizonytalanok tekintetében: egy Medián-kutatás szerint a mostani radikálisok egy-egyede bizonytalan (vagy válaszmegtagadó) a 2006-os pártpreferenciájukat illetően, ráadásul további egynegyedük olyan fiatal, hogy még nem is szavazhatott akkor.²³ Tehát a 2-es ábrán a válaszmegtagadás és a „nem tudja” tortaszelete nagyobb, a többi párté – így a szocialistáké is – kisebb lehet. Plauzibilisnek tűnhet azonban az a feltételezés, hogy a volt MSZP-szavazók aránya jóval nagyobb ennél, mert a Jobbikosok akár maguk előtt is szégyellik a korábbi MSZP-s kötődésüket, és nagy arányban letagadják azt. Ha így lenne, akkor azt kellene tapasztalunk, hogy a Jobbik-szavazók körében az átlagnál nagyobb azoknak az aránya, akik 2008-ban még azt mondták, hogy legutóbb az MSZP-re szavaztak, de 2009-ben már máshogyan emlékeztek. Ennek azonban épp az ellenkezője az igaz – a retrospektív pártpreferencia-adatok tehát a Jobbikosok esetében éppen annyira megbízhatóak vagy éppen megbízhatatlanok, mint más párt támogatói esetében.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy két különböző módszertan alapján amellet találtunk empirikus bizonyítékot, hogy a Jobbik elsősorban a bizonytalanok, korábban a választástól távolmaradók – vagy éppen első választók – köréből, illetve a Fidesz táborából tudta a legnagyobb szeletet kiharítani (3.3, illetve 3.2-es hipotézisek). Tény, ahhoz képest hogy a baloldal és a szélsőjobb között nagy a távolság, sok volt szocialista szimpatizáns kötött ki a radikális pártnál. Azonban nagyságrendileg ez a mozgás lényegesen kisebb, mint a másik kettő. Elemzésünk egyértelműen cáfolja azt a magyar közéletet és sajnos a politikai elemzéseket is uraló tévhitet, miszerint a Jobbikra nagyrészt a volt MSZP-sek voksoltak (3.1-es hipotézis).

Noha sok feltételezést meg tudunk válaszolni az elemzésünk eddigi, két-változós részében is, az oksági viszonyokat igazán a többváltozós regressziós modellünkből lehet kiolvasni. Ez az elemzési mód ugyanis képes kiszűrni a magyarázó változók közötti kapcsolatokat, és csak az egyes változók önálló, a többi változó hatásától független magyarázó erejét mutatja.

6. táblázat. A pártok támogatottságának meghatározói

VÁLTOZÓK		JOBBIK		FIDESZ		MSZP	
		STAND. BÉTA	SZIG.	STAND. BÉTA	SZIG.	STAND. BÉTA	SZIG.
társadalmi, demográfiai jellemzők	nem (+ = nő)	-,077	,023				
	életkor	-,173	,000	-,179	,000	,254	,000
	iskolai végzettség (dummy, + =kevesebb, mint 8 ált)						
	iskolai végzettség (dummy, + =diploma)	-,055	,073			,064	,050
	település (+ =község)	,086	,042	,080	,080	-,119	,005
	vagyoni helyzet (dummy, + =alsó negyed)						
	vagyoni helyzet (dummy, + =felső negyed)	-,096	,007	-,072	,065	,118	,000
	vallásosság			,162	,000	-,139	,004
kontextuális változók	munkanélküliségi arány	-,113	,021			,135	,005
	cigány népesség aránya						
„félkemény” változók	civil aktivitás						
	válságban való érintettség			,061	,090	-,056	,088
	érintettség vagyon elleni bűncselekményben	,062	,065	-,074	,061		
média-fogyasztás	interneten való tájékozódás						
	TV2 híradójának nézése						
	RTL Klub híradójának nézése						
attitűdök	demokráciával való elégedettség (+ =elégedetlen)	,129	,000			-,108	,001
	paternalizmus	,073	,031			-,054	,097
	konvencionális rendpártiság						
	nacionalizmus	,199	,000	,192	,000	-,279	,000
	cigányellenesség	,221	,000			-,094	,006
	antiszemitizmus (+ =rokonszenv)	-,107	,002			,094	,006
Adj R négyzet			,218		,096		,249

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis

Megjegyzés: csak a szignifikáns ($p < 0,05$) hatások vannak feltüntetve. A függő változó mindhárom modellnél egy 7-es szimpátiaskálán alapul. Mindhárom párt esetében úgy jártunk el, hogy az adott pártnak adott szimpátiaértékből kivontuk a másik két párt értékének az átlagát.

A szocio-demográfiai változók közül az életkor fejt ki a legerősebb hatást, emellett még a férfiak és a kistelepelesen élők azok, akik valamivel nagyobb valószínűséggel szavaznak a Jobbikra. A többi változóra való kontrollálás után megfordult a diplomások és jómódúak esetében tapasztalt felülreprezentáltság. A válságban való személyes érintettség szintén csak a kereszthatásoknak köszönhetően indukálta a radikális párt választását, a vagyoni elleni bűncselekmények (közbiztonság) önálló hatása is meglehetősen szerény. Meglepő a munkanélküliség, mint kontextuális változó szignifikáns negatív eredménye. Valószínűleg arról lehet szó, hogy ugyan a Jobbik tényleg valamivel népszerűbb a nagyobb munkanélküliségű helyeken, de a kapcsolat nagyon gyenge (a korreláció 0,044-es volt), a válság, közbiztonság, cigányság részaránya és más változókkal való összefüggése viszont erős, így azok hatása felülírja.²⁴ Úgy tűnik tehát, hogy a személyes frusztráció csak az egyik legkisebb okozója annak, hogy valaki szélsőjobboldali szavazó lesz: az alacsony iskolai végzettség, a szegénység, a válság-változók közül egyik sem volt szignifikáns hatással a Jobbik-szimpatiára. Noha valóban van egy gyenge kapcsolat a közbiztonsággal, ez csak az oksági lánc legvége lehet, a mélyebb indokokat a sokkal nagyobb értékeket mutató attitűdök között kell keresni. Ez az eredmény a szakirodalom – és a magyar közgondolkodás – leggyakoribb feltételezését cáfolja (4.1-es hipotézis). A kétváltozós elemzéssel összhangban a nacionalizmus és az anti-establishment beállítottság nagyon erős befolyással vannak a radikális pártpreferenciára, miközben az antiszemitizmus is szignifikáns. A legnagyobb hatást viszont a cigányellenesség fejt ki, még úgy is, hogy – mint láttuk – a többi párt szavazói is előítéletesek a romákkal szemben.

A cigányellenesség kiemelt szerepének van egy másik olvasata is. A kétváltozós elemzésben és itt a regresszióban észrevehető hasonlóság volt a Fidesz és a Jobbik szavazói között. A fenti táblázatban a nacionalizmus, a fiatal átlagéletkor, az inkább vidéki, mint fővárosi jelleg; a kétváltozós elemzésben (3. táblázat) pedig a paternalizmus, az anti-establishment attitűd és a tekintélyelvűség bizonyos dimenziói – erős vezető iránti igény – majdhogynem megegyezett. A kétségkívül meglévő különbségek – elsősorban a Fidesz vallásossága, illetve a Jobbik antiszemitizmusa – nincsenek a politikai versengés középpontjában, a közbeszéd és a napirend csak ritkán szól vallási kérdésekről. Az egyetlen politizált, a mindennapi pártpolitikát meghatározó dimenzió, amelyben különbözik a két jobboldali párt közönsége, az a cigányság ügye. A Fidesz a korábbi években lefedte a teljes jobboldalt, minden társadalmi szegmensnek volt mondanivalója – Enyedi Zsolt (2004) találó kifejezésével élve mozaik-törésvonal párt lett –, így a szélsőségeseknek is (Ignazi hipotézise). Ennek is köszönhetőek a fenti eredmények. Sokáig úgy tűnt, egy szélsőjobboldali erőnek nem marad tér, a Jobbik azonban 2009-ben megtalálta azt az ügyet, amelynek mentén megkülönböztetheti magát a Fidesztől. Egyébként világosan érzékelhető a Jobbik retorikájában az a racionális törekvés, amely a Fideszt közelebb pozicionálja az MSZP-hez²⁵ (Kitschelt hipotézisének megfelelően).

Tehát a szélsőjobboldali tábor legfontosabb kötőereje, felemelkedésének legmélyebb oka a cigányellenesség. A most következő fejezetben éppen azt fogjuk megvizsgálni, hogy 2009 első felében milyen mértékben uralta a politikai napirendet az ügy és ez milyen hatással volt a választókra. Érdeemes elgondolkozni azon, hogy miért pont ekkor erősödött meg a Jobbik, amikor a cigányellenesség már régóta jellemző a társadalomra.

NAPIREND-ELEMZÉS

Az előző fejezethez hasonlóan itt is a tágabb képet adó, egyszerűbb adatok prezentálásával kezdjük az elemzést. Először azt kell kiderítenünk, hogy milyen forrásból tájékozódnak a radikális választók (2.1-es hipotézis), aztán megvizsgáljuk az általuk is használt legnézettebb csatornák napirend-kijelölő hatását. Majd kitérünk arra, hogy mi határozta meg a napirend érzékelését, a társadalmi és médiafogyasztási jellemzőknek van-e önálló hatása a hírek befogadására. Végül azt a kérdést járjuk körül, hogy a politikai napirend milyen módon befolyásolhatja a pártszimpátiát.

7. táblázat. A pártok támogatottsága a médiafogyasztás jellege és gyakorisága szerint

		JOBBIK	FIDESZ	MSZP
MTV	soha vagy csak ritkán nézi	8	46	10
	hetente többször nézi	7	42	13
	minden nap nézi	6	37	22
RTL Klub	soha vagy csak ritkán nézi	8	41	12
	hetente többször nézi	8	42	14
	minden nap nézi	6	44	15
TV2	soha vagy csak ritkán nézi	9	41	14
	hetente többször nézi	7	42	13
	minden nap nézi	6	44	15
internet	soha nem használja	6	42	15
	ritkán	6	47	12
	hetente többször, minden nap	12	41	14
	Teljes lakosság	7	42	14

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis

Megjegyzés: Százalékos arányok. A szignifikáns eltérések vastag betűvel vannak feltüntetve.

A kétváltozós elemzés során a társadalom egyik szegmensében sem volt annyira felülreprezentálva a Jobbik, mint itt, az internetezők körében. Az egy külön kutatást igényelne, hogy az interneten belül milyen oldalakat látogatnak a radikálisok, feltételezzük azonban, hogy gyakran tájékozódnak a párt és a

holdudvarához tartozó emberek által üzemeltetett oldalokról (barikad.hu, kuruc.info). Kevésbé markánsak a különbségek a mainstream média fogyasztásában. Noha a Jobbikosok kisebb hányada nézi rendszeresen a nagy kereskedelmi csatornákat, mint a másik két párt támogatói, a radikálisok többsége azért így is figyelemmel követi a TV2-t, az RTL Klubot és az M1-et. Tehát a párhuzamos médiavilágra vonatkozó hipotézist elfogadjuk, de, mint a többváltozós elemzés is mutatta, a médiafogyasztás önálló hatása a pártváltásra nem szignifikáns. A Jobbik szavazótáborának életkorából adódik, hogy nagy arányban használják az internetet a politikai tájékozódásban.

A következő kérdés az, hogy ezek az orgánumok mennyire kezelik kiemelten a cigány-témákat, és ami még döntőbb, mindez milyen hatással van a közvélemény napirend-érzékelésére. A fontosság valóban átkerül a média napirendjéről a közvélemény napirendjére? Az olaszliszkai gyilkosság óta az összes olyan ügyet kigyűjtöttük, mely a cigánysággal, vagy a Magyar Gárdával volt kapcsolatos – a Jobbik ezekkel tudott a figyelem középpontjába kerülni. A Medián omnibusz kutatása keretében minden hónapban megkérdezi a választókat, hogy mit tartottak a hónap saját szempontjukból legérdekesebb ügyeinek (először nyitott kérdésként), aztán zárt kérdés formájában a kutatást megelező hetekben a médiában legtöbbet szereplő 15 ügy közül kellett kiválasztani a leglényegesebbeket. Ezeket az adatokat vettettük össze tartalomelemzésünk eredményeivel, melyben arról készítettünk kimutatást, hogy a főbb orgánumok milyen teret biztosítottak a Jobbikkal kapcsolatos híreknek.

8. táblázat. A vezető média-orgánumok napirend-kijelölő hatása

DÁTUM	ÜGY	MEGSZÓLÁ- LÁSOK ARÁNYA ÉS KIEMLÉSE	ORGÁNUM					ÖSZ- SZE- SEN	SPONTÁN EMLÍTÉSEK ARÁNYA (NYITOTT KÉRDÉS)	EMLÍ- TÉSEK ARÁNYA (ZÁRT KÉRDÉS)
			M1 HÍR- ADÓ	TV2 TÉ- NYEK	RTL KLUB HÍR- ADÓ	NÉP- SZA- BAD- SÁG	MA- GYAR NEM- ZET			
2006. október	Olasz- liszka	megszólalás	5%	7%	9%	6%	6%	6%	14,4%	70,3%
		head, címlap	59%	86%	65%	27%	38%	57%	–	–
2007. augusz- tus	a Magyar Gárda megalakul	megszólalás	28%	30%	13%	49%	41%	34%	25,76%	61,6%
		head, címlap	49%	69%	72%	32%	58%	51%	–	–
2009. január	miskolci rendőr- kapitány	megszólalás	5%	7%	9%	7%	6%	7%	11,1%	46,8%
		head, címlap	80%	49%	15%	70%	41%	50%	–	–
	ferenc- városi időközi választás	megszólalás	3%	3%	1%	3%	6%	3%	1,3%	9,2%
		head, címlap	69%	60%	80%	65%	45%	58%	–	–
2009. február	veszprémi gyilkosság	megszólalás	21%	27%	27%	19%	21%	23%	25,5%	73%
		head, címlap	50%	94%	47%	45%	73%	65%	–	–
	Tatár- szent- györgy	megszólalás	11%	14%	12%	13%	10%	12%	19,3%	57,9%
		head, címlap	66%	95%	48%	63%	70%	70%	–	–

DÁTUM	ÜGY	MEGSZÓLA- LÁSOK ARÁNYA ÉS KIEMELÉSE	ORGÁNUM					ÖSZ- SZE- SEN	SPONTÁN EMLÍTÉSEK ARÁNYA (NYITOTT KÉRDÉS)	EMLÍ- TÉSEK ARÁNYA (ZÁRT KÉRDÉS)
			M1 Hír- ADÓ	TV2 Té- NYEK	RTL KLUB Hír- ADÓ	NÉP- SZA- BAD- SÁG	MA- GYAR NEM- ZET			
2009. április	tiszalöki gyilkosság	megszólalás	4%	5%	7%	6%	3%	5%	5,4%	23,1%
		head, címlap	68%	85%	33%	38%	38%	50%	–	–
2009. június	EP- választás	megszólalás	33%	14%	14%	30%	25%	25%	38%	68,7%
		head, címlap	11%	89%	19%	32%	45%	33%	–	–

Forrás: Medián tartalomelemzési és omnibusz adatbázisai

Megjegyzés: Az első sorokban orgánum szerinti bontásban a 15 ügyből az adott ügyre eső megszólalások aránya szerepel (tehát átlagos hírnél kb. 6-7%). A másodikban az, hogy ezekből hány százalék volt kiemelve: napilapnál címlapon, híradónál head-ben közölve.

Az egyes ügyek médiafelülete és a közvélemény napirend-érzékelése („összesen” és a „nyitott kérdés” oszlopok) között szoros kapcsolat van, a korreláció 0,72-es.²⁶ Magyarán a vizsgált ügyek közül az állampolgárok valóban azokat tartották fontosnak, melyekről a médiában is sokat és kiemelt helyen láthatnak, olvashattak – az agenda-setting első szintje, a fontosság átvitelére tehát erőteljesen érvényesült.

Ezek az ügyek pedig a romagyilkosságok voltak. A cigánykérdés meghatározó szerepét jelzi, hogy Marian Cozma meggyilkolását (és az olaszliszkai lincselést) többen tartották fontosabb ügynek (zárt kérdés alapján), mint az EP-választást. Ha megnézzük azt, hogy a vezető orgánumok, különösen a TV2 sokkal többet foglalkozott a sportoló halálával, mint a voksolással, akkor ez az összefüggés már nem is annyira meglepő. Egy másik példa: noha nem vitatjuk, hogy a ferencvárosi időközi választás ugródeszkeként szolgált a Jobbik számára, ennek jelentőségét ugyanakkor bagatellizálja, hogy a gyilkosságokhoz képest a választóknak csak a töredéke értesült róla – valószínűleg azért, mert a média figyelmét is elkerülte az esemény. A táblázatban ugyan nem szerepel, de az említettekén kívül a nagycsécsi és a kislétai öldöklés, a gyilkosságok miatt folyó nyomozások és bírósági ítéletek, a Magyar Gárda fellépései és feloszlata- sa 2008 vége óta folyamatosan napirenden tartották a Jobbik szempontjából releváns ügyeket. Különösen nagy teret kapott az olaszliszkai és a veszprémi emberölés, ahol romák voltak az elkövetők, azokkal a hírekkel viszont aránylag kevesebbet foglalkozott a média – és így kevesebben is értesültek róla –, ahol a cigányok az áldozat szerepébe kerültek; pedig ilyenből jóval több volt, csak éppen a marginálisnak ítélt fontosságuk miatt nem közöltük az összeset.

A cigánykérdésben az agenda-setting első szintje mellett tehát fel tudunk sorakoztatni empirikus bizonyítékokat, kérdés azonban, hogy a második szint, az ügyek tálalása milyen szerepet töltött be a folyamatban (2.2-es hipotézis). Itt módszertani értelemben mindenképpen nehezebb dolgunk van. Ahhoz külön- álló kvalitatív esettanulmányok lennének szükségesek, hogy ezt az előzőhöz

hasonló magabiztossággal el tudjuk dönteni. Amit meg tudtunk nézni az, hogy a főbb orgánumok mennyire kezelik szenzációhajhász, negatív módon az ügyeket (kudarckorról, problémákról vagy inkább eredményekről számolnak be), illetve mennyire adnak teret a Jobbiknak. A szélsőjobboldali párt számára kedvező volt, hogy a romák által elkövetett kegyetlenkedések, különösen Marian Cozma szíven szúrása a cigányokat ábrázolta negatívan (*függelék 3. táblázat*), ekkor vált általánosan ismertté a „cigánybűnözés”-kifejezés is (*függelék 2. ábra*). Ugyanakkor a romák elleni támadások esetén a negativitás a cigányellenességnek szólt, ez árthatott a Jobbiknak, ahogy minden bizonytalanság is hátrányosan érintette a radikális pártot, hogy vezetőik a legkritikább esetben szólalhattak meg saját hangjukon a híradásokban, legtöbbször csak interpretálták őket, még a kifejezetten velük kapcsolatos ügyek – „Kormányzásra készül a Jobbik” – esetében is (*függelék 4. táblázat*). Ez utóbbi ügynek, illetve a Magyar Gárdáról szóló híreknek a negatív tálalása már egyértelműen azt mutatja, hogy a média ellenségesen viszonyult a szélsőjobboldalhoz. Természetesen a gyilkosságokról csak egyféleképpen lehet beszélni, de összességében mégis inkább úgy tűnik, hogy a vezető orgánumok – amennyire lehetett – a Jobbik szájízüvel ellentétesen interpretálták a híreket. A 2.2-es hipotézist ezért elvetjük.

A napirend-elemzésünk eddigi részében a közvéleményről általánosságban beszéltünk, itt az ideje megnézni, hogy kik, mely csoportok értesültek a vizsgált eseményekről.

9. táblázat. A cigánykérdéssel kapcsolatos ügyek napirend-érzékelésének meghatározói. Logisztikus regressziós magyarázó modellek, esélyhányadosok

	OLASZLISZKA	MISKOLC	VESZPRÉM	TATÁRSZENTGYÖRGY	TISZALÓK
Konstans	,155	,078	,195	,109	,054
Budapest	2,940	1,482	1,783	1,397	,414
falusi lakos	,691	,610	,668	,907	,536
diploma	1,419	1,202	,883	1,057	,672
8 általános	,865	,468	1,074	1,719	1,244
vallásos	,641	1,435	1,036	1,022	1,454
MSZMP-tag volt	,504	,724	1,015	1,331	1,601
Politikai érdeklődés (erős+)	,864	1,650	1,101	1,253	1,183
Jobbikos	–	2,118	3,379	5,101	2,952
MSZP-s	1,285	1,098	–	1,231	,610
Fideszes	,914	1,196	1,208	1,198	1,226
M1 híradó gyakori nézése	1,789	,762	1,709	–	,811
TV2 híradó	,704	,677	1,169	1,345	,658
RTL-híradó	1,046	1,689	1,029	1,076	1,231
Magyar Nemzet	1,257	2,716	2,226	1,578	1,026

	OLASZLISZKA	MISKOLC	VESZPRÉM	TATÁRSZENTGYÖRGY	TISZALÓK
Népszabadság	,849	1,110	–	1,897	4,694
Nagelkerke adj. R négyzet	0,118	0,123	0,070	0,043	,0071

Forrás: Medián havi omnibuszok

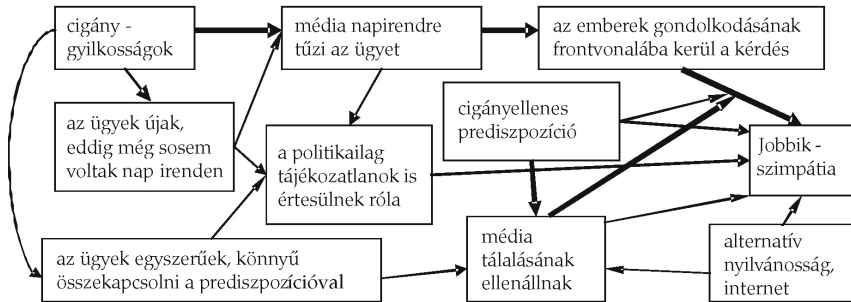
Megjegyzés: A függő változó az ügyek érzékelése, *nyitott kérdés* alapján való említése. Csak a 99%-os szinten szignifikáns adatok vannak feltüntetve ($p < 0.01$). Az összes magyarázó változó dummy. Vastag betűvel a legnagyobb hatást kifejtő Exponenciális Béták: Exp (B) >2 , vagy Exp (B) <0.5 .

Egyetlen markáns trendet fedezhetünk fel: a Jobbik támogatóihoz sokkal nagyobb eséllyel jutnak el ezek a hírek. Természetesen fennáll a tautológikus magyarázat veszélye, hiszen a radikálisok már eleve érzékenyebbek a témára, mindenesetre sokatmondó, hogy a veszprémi és a tatárszentgyörgyi gyilkosságról egy Jobbikos 3-szor, illetve 5-ször nagyobb valószínűséggel értesült, mint a többi választó. E két ügy esetében megfigyelhető a napirend-kijelölő hatás, igaz csak mérsékelten: a kereskedelmi híradók és az M1 nézői, illetve a Népszabadság és a Magyar Nemzet olvasói valamivel nagyobb eséllyel érzékelték a két gyilkosságról szóló híreket. A többi változóra viszont éppen a kiugró értékek hiánya és néha az ellentétes összefüggések jellemzőek, ebben az esetben viszont ez is nagyon informatív. Ezek az események olyan emberek fülébe is eljutottak, akiket más politikai hír hidegen szokott hagyni. A politikai érdeklődés csak enyhén befolyásol és nem is mindig ugyanabban az irányban, a budapestiek és a diplomások sem voltak mindig jobban értesültek, mint a többiek. A modellek gyenge magyarázóereje (alacsony R négyzetek) is azt támasztja alá, hogy társadalmi-médiafogyasztási jellemzők alapján nehéz megjósolni, kik értesültek a vizsgált eseményekről. Mindez arra enged következtetni, hogy az alacsony tájékozottságú, politikailag kevésbé involvált szavazók is nagy arányban befogadták a fenti híreket, ami eléggé ritka.

Így kezd összeállni a kép, minden adat a zalleri hipotézist erősíti. A cigánygyilkosságok meghatározták a politikai napirendet, könnyű értelmezhetőségük és újdonságuk miatt a politikailag inaktív választókhöz is eljuttatták az ezzel kapcsolatos híreket (*befogadás axiómája*). Noha a csatornák között nehezebb volt különbséget tenni, összességében a napirend-kijelölés világosan megfigyelhető volt: azokról az ügyekről értesültek a legtöbben, amellyel a média is kiemelten foglalkozott, a legfontosabb példa erre Marian Cozma meggyilkolása. Tehát a szavazók gondolkodásának frontvonalába került a kérdés²⁷ (*hozzáférs axiómája*), ez viszont önmagában még nem eredményezett volna Jobbik-szimpatiót, a média ugyanis többnyire a radikálisokkal szemben ellenségesen tálalta az ügyeket. A szélsőjobbaldali közönséget azonban ez négy okból sem zavarta meg: leginkább az erős cigányellenes predispozícióik miatt (*ellenállás axiómája*), de szükség volt a téma egyszerűségére is, mert így könnyen összekapcsolták az előzetes véleményüket a hírekkel (például egy olyan ügy, mint a svéd nyugdíjmodell esetében nehezebb lett volna). Ha mind-

ez nem lenne elég, a párhuzamos nyilvánosságot nyújtó internet és a radikálisoknak a kereskedelmi csatornák iránt érzett kifejezett ellenszenvé még rátett egy lapáttal. Ilyen körülmények között teljesen mindegy, hogy a TV2 vagy az RTL Klub hogyan interpretálja az eseményeket, az általuk sugallt véleménnyel szemben a radikálisok könnyen rezisztensek maradnak. Arra viszont „jó” volt a média, hogy felszínre hozza a Jobbikosok lappangó prediszpozícióját és döntésük elsődleges motivációjává emelje (*válaszadás axiómája*).

3. ábra. Zaller elméletének magyarországi alkalmazása

Természetesen nem a médiát okoljuk a Jobbik előretörése miatt, a mainstream csatornák csak közvetítették azokat az eseményeket, mely az embereket érdekelte. Véleményünk szerint minden fenti tényező hozzájárult a jelenséghez, ugyanakkor az oksági lánc elején álló erős cigányellenesség és maguk a cigánygyilkosságok kulcsfontosságúak voltak, minden más ezeknek a következménye. Az ábrát nézve felmerülhet a kérdés, hogy magát a Jobbik-szimpátiát mivel magyarázzuk? Az emberek érdeklődésénél a cigánykérdés középpontba kerülése miért vezet a Jobbik támogatásához? Zaller elméletén túl erre a fő bizonyítékunk az előző fejezet többváltozós elemzése, amiből kiderült, a Jobbikosok legerősebb motivációja a cigányellenesség. Most még egy összefüggéssel támasztjuk alá érvelésünket: az issue-ownership koncepciójával (1.3 hipotézis).

A European Election Survey 2009-es, az EP-választás után felvett adatbázisát használva azt vizsgáltuk meg, hogy mekkora azoknak az aránya, akik szerint az említett problémákat a Jobbik képes a legjobban kezelni, azok között, akik a cigánykérdést az ország három legfontosabb problémája között említették.²⁸ A válaszadók 19 százaléka gondolta úgy, hogy a radikális párt az ügy leghitelesebb szakértője (a Fideszt 41%, az MSZP-t 6% jelölte meg). Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk a felmérés pártpreferencia-adataival, ahol a Jobbik 8%-on állt (Fidesz: 56%, MSZP: 8%), akkor láthatjuk, hogy a két mainstream párt alul-, a Jobbik viszont erősen felülreprezentált a kérdésben. Noha elképzelhető, hogy akik eleve radikális nézeteket vallanak, azok érzékenyebbek erre a kérdésre, ezért nagyobb arányban említik a fontos problémák között; mindenesetre figyelemre méltó, hogy a válaszadók 11%-a nem Jobbikos,

mégis úgy gondolja, hogy ebben a kérdésben a szélsőjobboldali párt a legkompetensebb. A Jobbik támogatottságának majdnem két és félszeresét éri el a cigánykérdésben, tehát létezik issue-ownership. Ez azt jelenti, hogy ha a téma napirenden van, az kedvez a pártnak. Márpedig láttuk, hogy 2009 első félévében, amikor a Jobbik 1%-ról 15%-ra erősödött, akkor ez a kérdés uralta a napirendet.

KONKLÚZIÓ

Az EP-választás után nagyon sok megalapozatlan állítás, tudományos igényesség nélküli elemzés adott félrevezető magyarázatot, a Jobbik felemelkedésének valódi okai a mai napig rejtve maradtak. A Jobbik titkát elsősorban azért nem sikerült megfejteni, mert a hazai publicisztika és sajnos a politikatudomány is gyakran hadilábon áll a tényekkel. Másrészt ezzel összefüggésben a Jobbik megerősödésével kapcsolatos hazai diskurzust nem a jelenség megértése, hanem elsősorban a politikai felelősök megtalálása motiválta. Azért vált központi kérdéssé, hogy honnan jöttek a Jobbik-szavazók, mert a jobboldali és baloldali véleményvezérek is a Jobbikosok korábbi pártkötődését tekintették a döntő érvnek abban a vitában, hogy az MSZP hitelvesztése vagy a Fidesz radikális retorikája tehető-e felelőssé a szélsőjobb megerősödéséért.

Persze az egyértelmű tévedéseknél gyakoribbak a leegyszerűsítő, a figyelmet a lényegről elterelő állítások. Ilyen például az, hogy a radikális párt támogatói a válság és a bűnözés által sújtott, anyagi gondokkal küszködő, megaláztatásnak kitett emberek közül kerülnek ki. Elemzésünk Magyarországra vonatkozóan cáfolja ezt a nemzetközi szakirodalomban is elterjedt állítást. A kétségkívül felfedezhető társadalmi frusztráció hatása igen mérsékelt, ráadásul ez a hatás egyáltalán nem törvényszerű: önmagában a csalódottság más párthoz is közelíthette volna a választókat, az elégedetlenség csak akkor ér szavazatot, ha valamelyik párt ki is használja azt. Módszertani értelemben tehát tanulmányunk fő mondanivalója éppen az, hogy a társadalmi jellemzők, attitűdök és a pártválasztás közötti kapcsolat csak a kínálati oldal és a politikai napirend ismeretével együtt segít eligazodni a választók motivációiban. A politikai elitből való kiábrándultság és a romákkal szembeni ellenszenv önmagukban még nem magyarázzák meg a Jobbik előtörését, fontos volt az is, hogy a Jobbik a Magyar Gárdával és cigányellenes retorikájával meg tudjon jelenni a politikai piac kínálati oldalán. A döntő tényezőt azonban az ügy napirendre kerülésében látjuk, a cigánygyilkosságok felhívták a figyelmet a problémára, a társadalom rendkívül erős előítéletessége pedig a szélsőjobbhoz közelítette a választókat. Valószínűleg a cigányellenességre gondolt Vona Gábor, amikor azt mondta, hogy a társadalom kétharmada Jobbikos, csak még kevesen tudnak róla.

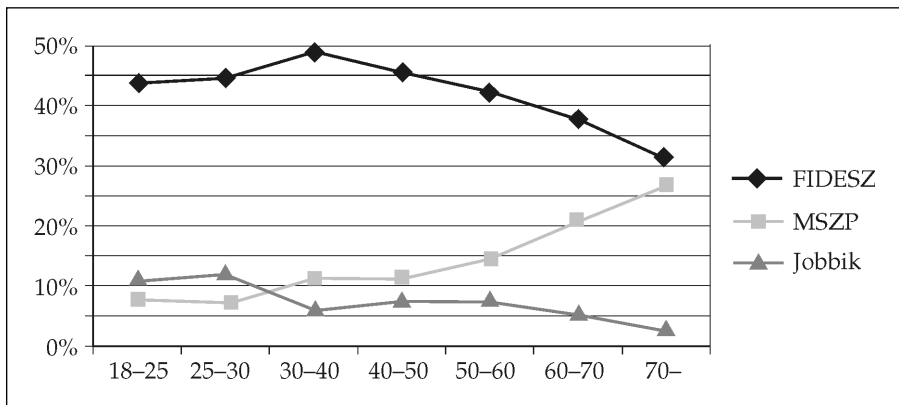
A szélsőjobb sikerének valódi oka tehát az a polgárháborúhoz közeli állapot, amely 2009-ben kialakult a roma és a többségi társadalom között. Véle-

ményünk szerint az MSZP és a Fidesz vezetőit – és értelmiségi holdudvarukat is – a felelősség elhárítása motiválja, amikor frusztrációra és azon keresztül a gazdasági válságra fogják a Jobbik megerősödését, ezzel is elterelve a figyelmet saját politikai hibáikról, elsősorban arról, hogy a cigányság problémájára nem tudnak érdemi választ adni.

Tanulmányunkban nem foglalkoztunk azzal, hogy mennyire az EP-választás tétnélküliségének (másodrendű nemzeti választás, Reif-Schmitt 1980) köszönhető a párt eredménye. Véleményünk szerint erre a kérdésre csak az országgyűlési választás után kapunk majd választ. Azonban úgy gondoljuk, hogy a Jobbik tábora összeállt, ha pedig kialakult egyfajta közösség a választó és pártja között, akkor a vokshoz már nem szükséges racionális indok, ezért a Jobbik választási sikere már nemcsak a romakérdésen múlik.

FÜGGELÉK

1. ábra. A pártok támogatottsága korcsoportok szerint

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis

1. táblázat. A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát

	1 (ABSZOLÚT NEM ÉRT EGYET)	2	3	4	5 (TELJESEN EGYETÉRT)
Fidesz	10	7	19	27	37
MSZP	11	11	21	20	36
Jobbik	1	3	11	23	62
Teljes népesség	9	8	21	25	38

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel, 2009-es adatbázis

Megjegyzés: százalékos arányok.

3. táblázat. A bűnözési hajlam a cigányok vérében van

	1 (ABSZOLÚT NEM ÉRT EGYET)	2	3	4	5 (TELJESEN EGYETÉRT)
Fidesz	12	11	29	21	27
MSZP	17	11	25	21	27
Jobbik	4	6	24	29	37
Teljes népesség	13	11	29	21	26

Forrás: DKMKA Választáskutatási Panel 2009-es adatbázis

Megjegyzés: százalékos arányok.

4. táblázat. A cigánykérdéssel kapcsolatos ügyek tálalása a vezető média-orgánumokban

DÁTUM	ÜGY	TÁLALÁS	ORGÁNUM					ÖSZ- SZE- SEN
			M1 Hír- ADÓ	TV2 TÉ- NYEK	RTL KLUB HÍR- ADÓ	NÉP- SZA- BAD- SÁG	MA- GYAR NEM- ZET	
2006. október	Olaszliszka	nagy túlsúlyban negatív	59	55	48	51	56	53
		több negatív, mint pozitív	21	25	33	24	24	26
		is-is	3	11	4	11	6	7
		több pozitív, mint negatív	17	9	15	8	15	13
		nagy túlsúlyban pozitív	-	-	-	5	-	1
2007. augusz- tus	a Magyar Gárda megalaku- lása	nagy túlsúlyban negatív	37	39	56	41	44	42
		több negatív, mint pozitív	30	20	16	30	28	27
		is-is	12	18	8	14	15	14
		több pozitív, mint negatív	20	19	8	14	11	15
		nagy túlsúlyban pozitív	-	3	12	1	1	2
2009. január	miskolci rendőr-ka- pitány	nagy túlsúlyban negatív	44	54	45	83	65	60
		több negatív, mint pozitív	40	20	33	8	32	25
		is-is	8	17	9	3	-	7
		több pozitív, mint negatív	8	9	12	8	3	8
		nagy túlsúlyban pozitív	-	-	-	-	-	-
2009. február	veszprémi gyilkosság	nagy túlsúlyban negatív	64	67	52	69	63	63
		több negatív, mint pozitív	29	12	36	25	24	24
		is-is	4	14	5	5	7	8
		több pozitív, mint negatív	3	4	7	2	4	4
		nagy túlsúlyban pozitív	-	2	-	-	2	1
	Tatárszent- györgyi gyilkosság	nagy túlsúlyban negatív	71	83	78	69	80	76
		több negatív, mint pozitív	22	11	17	29	18	19
		is-is	3	6	-	-	-	2
		több pozitív, mint negatív	3	-	5	2	3	2
		nagy túlsúlyban pozitív	-	-	-	-	-	-

DÁTUM	ÜGY	TÁLALÁS	ORGÁNUM					ÖSZ- SZE- SEN
			M1 Hír- ADÓ	TV2 Té- NYEK	RTL KLUB Hír- ADÓ	NÉP- SZA- BAD- SÁG	MA- GYAR NEM- ZET	
2009. április	tiszalóki gyilkosság	nagy túlsúlyban negatív	80	74	77	67	73	73
		több negatív, mint pozitív	16	19	20	27	23	22
		is-is	4	-	3	2	-	2
		több pozitív, mint negatív	-	7	-	4	4	3
		nagy túlsúlyban pozitív	-	-	-	-	-	-
2009. június	EP- választás	nagy túlsúlyban negatív	16	29	23	40	28	28
		több negatív, mint pozitív	31	11	31	31	40	31
		is-is	26	52	37	24	25	28
		több pozitív, mint negatív	26	5	10	5	4	12
		nagy túlsúlyban pozitív	2	4	-	1	3	2
2009. június	kormány- zásra készül a Jobbik	nagy túlsúlyban negatív	44	-	75	30	60	44
		több negatív, mint pozitív	17	50	13	40	24	29
		is-is	11	17	13	23	12	16
		több pozitív, mint negatív	22	33	-	7	4	10
		nagy túlsúlyban pozitív	6	-	-	-	-	1

Forrás: Medián tartalomelemzési adatbázisa

Megjegyzés: Százalékos arányok. A pozitív-negatív-dimenzió arra vonatkozik, hogy inkább eredmények, sikerek, pozitív hírek, konszenzus vagy kudarc, konfliktus, probléma volt jellemző az adott hír közlésére.

4. táblázat. A Jobbik megjelenése cigánykérdéssel kapcsolatos ügyekben a vezető orgánumokban

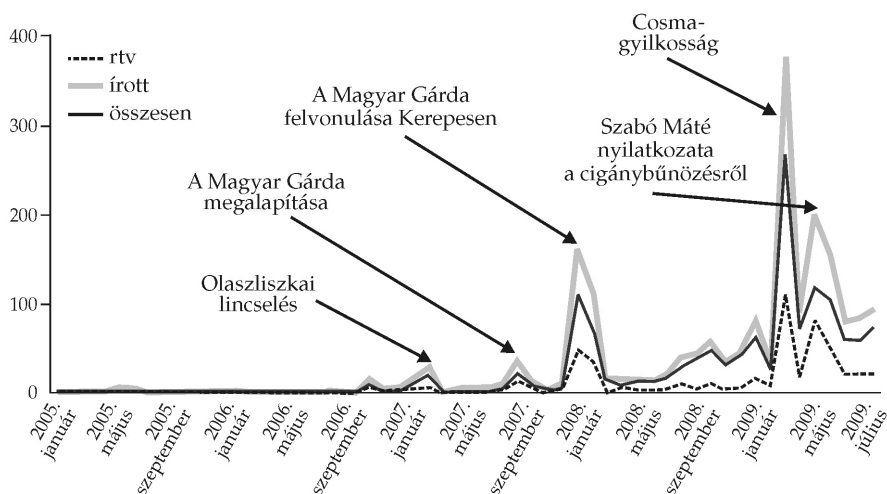
DÁTUM	ÜGY	MEGSZÓLALÁSOK	ORGÁNUM					ÖSZ- SZE- SEN
			M1 Hír- ADÓ	TV2 Té- NYEK	RTL KLUB Hír- ADÓ	NÉP- SZA- BAD- SÁG	MA- GYAR NEM- ZET	
2006. október	Olaszliszka	Jobbikosok aránya	-	-	-	3%	3%	1%
		saját hang	-	-	-	-	-	-
2007. augusz- tus	Megalakul a Magyar Gárda	Jobbikosok aránya	5%	5%	-	4%	5%	4%
		kisebb részben saját hangon szerepel	50%	25%	-	-	-	-
		fele-fele	0	25%	-	-	-	-
		nagyobb részben saját han- gon	25%	0	-	-	-	-
2009. január	Miskolci rendőrka- pitány	Jobbikosok aránya	-	-	-	-	-	-
		saját hang	-	-	-	-	-	-

DÁTUM	ÜGY	MEGSZÓLALÁSOK	ORGÁNUM					ÖSZ- SZE- SEN
			M1 Hír- ADÓ	TV2 Té- NYEK	RTL Hír- ADÓ	NÉP- SZA- BAD- SÁG	MA- GYAR NEM- ZET	
2009. február	Veszprémi gyilkosság	Jobbikosok aránya	-	-	-	1%	1%	0%
		saját hang	-	-	-	-	-	-
	Tatárszent- györgyi gyilkosság	Jobbikosok aránya	-	-	-	-	-	-
		saját hang	-	-	-	-	-	-
2009. április	Tiszalöki gyilkosság	Jobbikosok aránya	-	-	-	-	-	-
		saját hang	-	-	-	-	-	-
2009. június	EP- választás	Jobbikosok aránya	8%	5%	2%	6%	4%	6%
		nagy részt saját hang	44%	0	-	-	-	-
		csak saját hang	0	67%	-	-	-	-
2009. július	Kormány- zásra készül a Jobbik	Jobbikosok aránya	11%	17%	13%	13%	12%	13%
		kis részt saját hang	50%	0	-	-	-	-
		csak saját hang	0	100%	-	-	-	-

Forrás: Medián tartalomlemezési adatbázisa

Megjegyzés: Az első (kiemelt) sorban a Jobbikos megszólalók aránya az összes közül, a másodikban az, hogy ezekből hány százalék történt a saját hangjukon, illetve hány százalékban idézték, interpretálták őket

2. ábra. A cigánybűnözés szó gyakorisága a híradásokban

Forrás: Political Capital elemzése. http://www.politicalcapital.hu/letoltes/20091028_PC_Latlelet_2009.pdf

JEGYZETEK

- ¹ Szeretnénk köszönetet mondani Enyedi Zsoltnak és opponenseinknek a dolgozathoz fűzött észrevételeikért.
- ² Tudomásunk szerint Magyarországon eddig Terestyéni Tamás végzett hasonló kutatást, illetve a Medián havi szemlében megjelenő napirend-elemzésekben szerepelt még kvantitatív tartalomelemzés. Ez utóbbit Karácsony Gergely és Csigó Péter dolgozta ki.
- ³ Noha például Norris nyomán Kurtán (2007) megkülönbözteti az antidemokratikusnak számító szélsőjobbot a „még rendszeren belüli” radikális jobbtól, mi nem követjük ezt a felfogást. Ebben a keretben a Jobbik besorolása egyébként sem lenne egyértelmű, lásd erről a Republicon Intézet elemzését: http://intezet.republikon.hu/pdf/republikon_jobbik_program.pdf
- ⁴ Lásd erről a Political Capital elemzését: http://www.politicalcapital.hu/letoltes/20091028_PC_Latlelet_2009.pdf
- ⁵ Például a republikánusok azt sulykolják, hogy az elnökválasztás nem más, mint annak az eldöntése, hogy milyen irányba menjen tovább az amerikai külpolitika, a demokraták pedig a szociális, jóléti kérdésekről tartott szavazásnak igyekeznek beállítani a választást.
- ⁶ „At the top of the head” az eredeti kifejezés.
- ⁷ Kivétel természetesen akad, például a flamand-vallon és a spanyol-baszk ellentétekre építő szélsőséges pártok ideológiája, illetve a Lega Nord Dél-Olaszországhoz fűződő ellenséges viszonya.
- ⁸ Valószínűleg a kommunista rendszer szocializációja miatti általános paternalizmust (Karácsony, 2005) próbálják kielégíteni a szélsőséges pártok is.
- ⁹ A további tárgyalásra itt sincs helyünk (bővebben lásd: Kitschelt, 2009; Tóka, 2004).
- ¹⁰ A szélsőjobb alternatív nyilvánosságáról lásd a már hivatkozott Political Capital elemzést.
- ¹¹ Az oksági irányát nehéz meghatározni, az eltérő médiahasználat lehet oka és következménye is a szélsőjobbaldali attitűdnek.
- ¹² Az adatfelvétellel 2009. április 22-e és június 4-e között került sor. A mintavétel véletlen sétás eljárással történt, a súlyozás alapját egy iteratív súlyozási módszer jelentette. A kérdőívet Tardos Róbert, Karácsony Gergely, Enyedi Zsolt, Fábíán Zoltán, Závecz Tibor és Bozsonyi Károly szerkesztették. A második hullám kérdései nagyrészt megegyeznek az elsőével, három új blokk készült: Európai Parlament, válság és előítélet.
- ¹³ Talán még informatívabb lett volna a bűnözési ráta, különösen a „cigánybűnözés”-re utaló kategóriákban, erre vonatkozó megbízható adatforrást azonban sajnos nem találtunk.
- ¹⁴ Ezzel kapcsolatban elsősorban Gary King (1997) könyvét, illetve cikkét (King et al, 2008) ajánljuk. Erről szólt a Választáskutatási Program 2009 őszi műhelybeszélgetése is. <http://www.valasztaskutatas.hu>
- ¹⁵ Nem volt érdemi különbség az EP-választásra és a parlamenti választásra vonatkozó válaszok között.
- ¹⁶ <http://www.median.hu/object.6a92e345-e56e-4c97-a967-3f10ef9b69ad.ivy>
- ¹⁷ Korábban az FKGP szavazótáborában volt ehhez hasonlóan magas a férfiak aránya.
- ¹⁸ Megkérdeztük azt is, hogy a válaszadó mennyire érzi magát *fenyegetve* a gazdasági válság káros hatásaitól, de az eredmények nem különböztek érdemben.

- ¹⁹ Azonban a szociális dominancia elmélete sem érvényesül, a Jobbikosokra nem jellemző a szociáldarwinista ideológia.
- ²⁰ Ezek a nézetek természetesen jóval bonyolultabbak annál, minthogy néhány kérdésben vissza lehessen őket adni, ezért is törekedtünk arra, hogy a lehető legtöbb itemből átlagoljuk az attitűdöket. Sajnos azonban az anti-establishment esetében nem találtunk más elfogadható változót, az intézmények bizalmi szintje túlságosan átpolitizált ahhoz, hogy erre alkalmazzuk.
- ²¹ <http://www.median.hu/object.2a6fb495-9b95-4bb7-89ff-1a5942f27c9f.ivy> Lásd még például: *Enyedi Zoltán-Fábián Zoltán–Sik Endre (2004): Nőtték-e az előítéletek Magyarországon?*
- ²² Noha a hazai kutatásokban bevett gyakorlatnak számít a pártok népszerűségét bal–jobb- és mérsékelt–radikális-skálán történt elmozdulásokkal magyarázni, mi tautológikus magyarázatnak tartjuk a Jobbik megerősödését a radikális önbesorolás gyakoriságával összefüggésbe hozni. A jobboldal arányának növekedése is inkább az MSZP mélyrepülésének köszönhető, mintsem egy valós ideológiai jobbrtolódásnak.
- ²³ <http://www.median.hu/object.769a35e4-f0f5-45b6-9779-1eb537c7f894.ivy>
- ²⁴ Erre utal a változó erős multikollinearitás értéke is (VIF=2.1).
- ²⁵ Vona Gábor többször hangsúlyozta, hogy az igazi különbség nem az MSZP és a „polgári liberális” Fidesz, hanem a Jobbik és az összes többi párt között van.
- ²⁶ Ezt úgy számoltuk ki, hogy az egyes ügyekre eső megszólalások arányát megszoroztuk a kiemelt (head, címlapos) közlésükkel és az így kapott számsort vetettük össze a spontán említések arányával.
- ²⁷ Zallert követve nyitott kérdésekkel operacionalizáltuk ezt a változót, a legkönnyebben előhívható információt.
- ²⁸ Nyitott kérdésre („Mi az ország legfontosabb problémája?”) adott válaszok alapján. 7% említette a cigánykérdést, ami nem számít alacsonynak, a többi szakpolitikai kérdés még ennyire sem volt az emberek fejében: a legtöbben „munkanélküliség, pénztelenség” és ehhez hasonló banális válaszokat adtak.

IRODALOM

- Adorno, T.–Brunswick, E.–Levinson, D.–Sanford, R. N. (1950): *The Authoritarian Personality*. New York, Harper
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (1998): Az „önéletrajzíró” válaszadó. A választási preferenciák retrospektív adatainak szisztematikus torzításai. *Századvég*, 2. (3) 3–32.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2006): A kérdőíves kontextushatás – a nem mintavételi hibák egy efemer, mindennapos esete. In: Angelusz–Tardos (szerk): *Mérésről-Mérésre*. Budapest, DKMKA.
- Arendt, H. (1975). *The origins of totalitarianism*. New York, Harcourt Brace Jovanovich.
- Altemeyer (1998): The other authoritarian personality. In: Berkowitz (szerk): *Advances in Experimental Social Psychology*. Orlando, Academic Press.
- Betz, H.-G. (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York, St. Martin's Press.
- Betz, H.-G., Immerfall, S. (1998). *The New Politics of the Right: Neo-populist Parties and Movements in established Democracies*. Basingstoke, Macmillan.

- Birenbaum, G. és Villa, M. (2003): The Media and Neo-populism in France. In: Mazzoleni, G., Stewart, J., Horsfield, B (ed.): *Media and Neo-populism: a Contemporary Analysis*. Westport, Praeger Publishers.
- Budge, I., & Farlie, D. (1983). *Explaining and Predicting Elections*. London, Allen and Unwin
- Carter, E. (2005): *The Extreme Right in Western Europe*. Manchester University Press, Manchester.
- Cohen, B. C. (1963): *The press and foreign policy*. Princeton, Princeton University Press.
- Cox, G. (1997): *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dányi Endre (2003): Posztmodern kampánytechnikák és az ellenőrzés válsága. In: *Kampánykommunikáció*. (Szerk: Sárközy Erika es Schleicher Nóra) Budapest, Akadémiai Kiadó. 41–65.
- Enyedi Zsolt–Fábián Zoltán–Sik Endre (2004): Nőttek-e az előítéletek Magyarországon? In: *Társadalmi Riport 2004*. Budapest, Társki.
- Enyedi Zsolt (2004): *A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában*. In: Századvég, 2004, 3. szám
- Enyedi Zsolt (2006): A befagyott felszín és ami alatta van. A 2006-os választás és a magyar pártrendszer. In: Karácsony Gergely (szerk.). *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest, DKMKA. 205–228.
- Evans, G.–Norris, P. (1999, eds.): *Critical Elections. British Parties and voters in long-term perspective*. London, Sage.
- Ignazi, P. (2003). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- Karácsony Gergely (2005): A történelem fogságában. Generációk, életutak és politikai preferenciák Magyarországon. In: Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Törések, hidak, hálók. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, DKMKA
- King, G. (1997): *A solution to the ecological inference problem: reconstructing individual behaviour from aggregate data*. Princeton, Princeton University Press.
- King, G.–Rosen, O.–Tanner, M.–Wagner, A. F. (2008): Ordinary Economic Voting Behavior in the Extraordinary Election of Adolf Hitler. *The Journal of Economic History* 2008: 68, 951–996
- Kitschelt, H.–McGann, A. J. (1995): *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Kitschelt, H. (2007): Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges in Comparative Research. *West European Politics*, Vol. 30, No. 5, 1176–1206.
- Kitschelt, H.–Bustikova, L. (2009): The radical right in post-communist Europe. Comparative perspectives on legacies and party competition. *Comunist and Post-communist Studies*, vol. 42, 459–483.
- Knutsen, O.–Scarborough, E. (1995). Cleavage politics. In: J. van Deth–E. Scarborough (eds): *The impact of values*. Oxford, Oxford University Press, 492–523.
- Kriesi, H.–Grande, E.–Lachat L.–Dolezal, M.–Bornschier, S.–Frey, T. (2006): Globalization and the Transformation of the National Political Space: Six European Countries Compared. *European Journal of Political Research*, 45, 921–56.
- Kurtán Sándor (2007): A Szabadság Párt (Ausztria). *Politikatudományi Szemle*, 2007/1. 23–44
- Mazzoleni, G. (2003): The Media and the Growth of Neo-Populism in Contemporary Democracies. In: Mazzoleni, G., Stewart, J., Horsfield, B (ed.): *Media and Neo-populism: a Contemporary Analysis*. Westport, Praeger Publishers.

- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge.
- Mudde, C. (2005). Racist Extremism in Central and Eastern Europe. *East European Politics and Societies Vol. 19, No. 2*, 161–184.
- Netjes, C. E.–Edwards, E. (2005): *Taking Europe to Its Extremes. Examining Cueing Effects of Right-Wing Populist Parties on Public Opinion Regarding European Integration*. Discussion Paper SP IV 2005–202. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).
- Norris, P. (2005). *Radical Right: Voters and Parties in Electoral Market*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Petrocik, J. R. (1996): Issue-Ownership in Presidential Elections with a 1980 Case Study. *American Journal of Political Science*, 40, 825–850.
- Putnam, R. D. [1993] Tracing the Roots of the Civic Community; Social Capital and Institutional Success. In: *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey, Princeton University Press; 121–162; 163–185.
- Reif, K.–Schmitt, H. (1980): Nine Second-Order National Elections. A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal for Political Research*, 8th volume, 3–44.
- Rohrschneider, R. and Whitefield, S. (2009): Understanding Cleavages in Party Systems: Issue Position and Issue Salience in 13 Post-Communist Democracies. In: *Comparative Political Studies 2009*, 280–313.
- Plasser, F. and Ulram, P. A. (2003): Striking a Responsive Chord: Mass Media and Right-Wing Populism in Austria. In: Mazzoleni, G., Stewart, J., Horsfield, B (ed.): *Media and Neo-populism: a Contemporary Analysis*. Westport, Praeger Publishers.
- Todosijević, Bojan és Enyedi Zsolt (2008): Authoritarianism without Dominant Ideology: Political Manifestations of Authoritarian Attitudes in Hungary. *Political Psychology*, vol. 29, issue 5, 767–787.
- Tóka, Gábor (2004). *East-West Value Differences in the European Union and the Legacy of Communism*. Paper presented at the World Values Survey Association conference at Budapest, Hungary, 2–5 September 2004.
- Tóth András–Grajczjár István (2009): Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások, vagy válságok idején? *Politikatudományi Szemle*, XVIII. évfolyam, 2009/3. 1–21.
- Török Gábor (2005): *A politikai napirend*. Budapest, Akadémiai kiadó.
- Van der Brug, Fennema, Tillie, J. (2005). Why some anti-immigrant parties fail and others succeed; a two step model of electoral support. *Comparative Political Studies*, Vol. 38, No. 5, 537–573.
- Van der Brug, Fennema, M., Tillie, J. (2000). Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote? *European Journal of Political Research* 37, 77–102.
- Williams, M. H. (2006). *The Impact of Radical Right-Wing Parties in Western Democracies*. New York, Palgrave Macmillan.
- Walgrave, S. and De Swert, K. (2004). The Making of the (Issues of the) Vlaams Blok. *Political Communication*, 21: 479–500, 2004.
- Zaller, J. (1992): *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge, Cambridge University Press.